

פרק ה' נביאים.

[א] הבן יקיר לי אפרים (ירמ' לא יט). ה' זשיה כי בן הייתי לאבי וגוי' (משלי ד ג), נ' בא וראה אפילו הן ישראל נ' אלף אלפים וריבו ריבון, אינם חשובים לפני המקום אלא כבן יחיד, ד' דכתיב ה' אלהיכם הרבה אתכם וגוי' (דברים א' י) וכשהיו במצרים מה כתיב, ובני ישראל פרו וישרצו וגוי' (שמות א ז), פרו מן אדם וחיה, וישרצו ששרצו יותר מן הדגים. כ' וירבו, שרבו מברכה נח ובניו, ויעצמו, שעצמו מן האבות. במאד מאד, ו' שהיתה אשה יולדת ששים רבוא כשם שהדגים יולדים ששים רבוא, כך אף הן, וכך ברכן [יעקב] אביהם וידגו לרוב וגוי' (בראשית מח טז), כשם שהדגים נתברכו, כך אף הן, וכן יחזקאל אומר רבבה כצמח השדה וגוי' (יחזקאל טז ז), הרי כל אלו ולא ה' לפניו אלא כאחד יחיד, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב) וכתיב שלח את בני ויעבדני (שם שם כג). לפיכך הוא אומר כי בן הייתי לאבי, כשם שבנו של אדם כשהוא תינוק קטן, אם יחטא אין אביו מסלק עליו מפני שהוא קטן אבל אם יגדל ו' ויעמוד על אקמי (פי' דעת) שלו, אם יחטא הוא מסלק עליו, כך ישראל אפילו חוטאין בשגגה מעלה עליהן שהן כתינוק קטן, שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו וגוי' (הושע יא א), הבן יקיר לי. [ב] ד' א' הבן יקיר לי אפרים, זשיה ה' ואנכי תרגלתי לאפרים וגוי', (הושע יא ג), אמר הקב"ה אני תרתי וגלית לאפרים, אימתי קחם על זרועותיו

הערות ותקונים

[פ"ה] ה' זשיה כי בן הייתי לאבי, לא מצאתי המקור. נ' בא וראה, בכ"י בא וראה אהבתו של הקב"ה לישראל. ג' אלף אלפים וריבו ריבון, הוא לשון הכתוב דניאל ז' י' אלף אלפים ורבו רבון, ובכ"י אלף אלפי אלפים ורבו רבבות. ד' דכתיב ה' אלהיכם הרבה אתכם, בכ"י הגוי' שנאמר הבן יקיר לי אפרים [ירמ' לא יט], וכתיב במקום אחר בני בכורי ישראל [שמות ד כב], ובמקום אחר אומר ד' אלוהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים [דברים א' יא], וכתוב אחר אומר ה' אלהיכם הרבה אתכם [שם שם י']. ה' וירבו שרבו מברכה נח ובניו, בכ"י וירבו מנח ובניו. ו' שהיתה אשה יולדת ששים רבוא כשם שהדגים יולדים ששים רבוא כך גם הן. בכ"י נאמר רק במאד מאד שהיתה אשה יולדת בנים בדרך דגים. ובתנחומא הנדפס מכבר, פקודי סי' ט' במאמר שהוסף הסדפים ממנוטובה (עיין סבוא התנחומא דף פ"ו) הובא כך: רבותינו אומרים יש מהן יולדות שנים בבת אחת, וי"א ששה בכרם אחד, וי"א שנים עשר, וי"א ששים רבוא וסוים שם סי' שאמר ששים רבוא שכתוב בדגים ישרצו המים, וכאן כתיב וישרצו, ועל זה כתב בעל עץ יוסף אגדת זו קשה להבין כי הוא מהנמנע אף בדגים עכ"ל. ולדעתי יש למחוק לפנינו ובתנחומא מלת "רבוא", וכן תראה בשורש פ"א אות ח' וי"א ששים בכרם אחד ואל תתמה שהרי עקב שהוא מן השרצים יולדה ששים (כן היא הגי' הנכונה כמו שתקן הר"ל והרש"ש והר"ז ויע"ש ב"פ"ה). ובמסיקתא דר"ב מסקא ויהי בשלח (דף פ"ה ע"ב) איתא ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד תרין אמוראין חד אמר לגדול שבשרצים את מרסא אותם. הא עכברא יולדה שיתא, ואם לקמן שבשרצים מרסא אותם. הר עקרבא יולדה שיתא, ועיין לקח טוב שמות א' ובהערה פ"ו, [ועיין תנחומא הקדום שמות הערה ל. ז] ויעמוד על אקמי שלו, תרב סהר"ם די לונאנו מפרש בפנים. פי' דעת' ולא ארע מקור הסלה, גם לא הובאת בערוך. ה' זשיה ואנכי תרגלתי לאפרים. עיין בפסיקתא רבתי פ"ג ובתנחומא הנדפס מכבר ויהי אות ו' והמסדר שלפנינו הביא באיזה שינויים, עיין בהערות בעל מאיר עין שם בפ"ד הערה פ"ג, ובילקוט הושע רמז תקס"ח הובא בפסיקתא רבתי והציון נשמט ממקומו, כי המאמר ד"א ד"א

(שם שם), בשעה שנטלו יעקב בין זרועותיו, שנאמר ויקח יוסף את שניהם, (בראשית מח יג), ומה כתיב וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה (שם שם ח), מה ראה יעקב לומר מי אלה, והרי כבר היה מכיר, שנאמר ועתה שני בניך וגוי (שם שם ה), אלא צפה יעקב אבינו שירבעם עומד מאפרים שנאמר וירבעם בן נבט אפרתי וגומר (מ"א יא כו), י והוא עומד ועושה שני עגלים, שנאמר ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגומר (שם יב כח), לפיכך אמר מי אלה, אמר לו יוסף בני הם וגומר (בראשית מח ט), מה עשה יוסף, השליך עטרה מראשו (י"א) והתיר זוני (פ"י חגורה) שלו לפניו, שנא' ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו (שם שם יב), אמר לו מה שעתידין לחטאות אתה רואה, ומה שעתידין לומר זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), אין אתה רואה, כיון ששמע כך אמר לו קחם נא אלי ואברכם (בראשית מח ט), מיד ויקח יוסף את שניהם וגומר (שם שם יג), וישלח ישראל את יד ימינו וגוי (שם שם יד), כיון שראה יוסף כך נהרעם, שנאמר וירא יוסף כי ישית אביו וגוי, לא כן אבי וגוי (שם שם יז ויח), יב אמר לו יעקב סבור אתה שמוקנותי אין בי עוד כח, חייך מאה כיוצא בך אינן יכולין לווי ירי אם אבקש, יג וימאן אביו וגוי (שם שם יט). וממנשה נפלו (אל) [על] דוד

¹ פ' מה שאמר גם הוא יגדל, חימתי בזמן וממנשה נפלו (אל) [על] דוד נבואו עם פלמחים על שאל למלחמה וגוי' [דה"א יז כ'] והמה עזרו עם דוד על הגדוד כי ניצורו חיל כלם ויחיו ערים נצנצ כי לעת יום ביום יכלו על דוד לעזרו עד למתנם גדול כמחנה חללים [שם שם ככ וכנ] וי"ג גם הוא יב' לעם. פ' לאמני חיל וגם הוא יגדל כמחנה חללים.

הערות ותקונים

תרגלתי ר' הונא ור' ברכי' הוא מן איכה רבתי ריש פ"ב פסוק איכה יעיב, ומן תרגלתי תרתי, הוא מפיסקתא רבתי פ"ג ט) אלא צפה יעקב אבינו שירבעם עומד מאפרים, ב"כ פצ"ו אות ה' ירבעם משל אפרים ויהוא משל מנשה, ובתנחומא הנדפס מכבר ויחי אות י' ראה שירבעם בן נבט ואחאב בן עטרי שעומדים מאפרים ונסתלקת רוח הקודש ממנו ועיין רש"י עה"ת. י' והוא עומד ועושה שני עגלים שנאמר ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב, לפיכך אמר מי אלה כו', ב"כ הגי' וראה ירבעם הרשע בחור ורעו של אפרים עומד ובידו שני עגלי זהב והי' צועק ואומר (אלה) [הנה] אלהיך ישראל [מ"א י"ב כ"ח], לפיכך אמר לו יוסף בני הם אשר נתן לי אלהים בזה, א"ל יעקב אביו יודע אני שבניך הם בקרושה ובטהרה אלא על אלה ששמעתי אני נחבלה, באותה שעה השליך יוסף עטרה שלו (והשליך) [והתיר] וינו ונפל לפניו, י"א והתיר זוני שלו. מהר"ם די לונאנו מפרש בפנים הספר, "חגורה" והסלה יוגית ורומית עיין פסיקתא דר"כ נחמו הערה ל"ב ובתנחומא לך הערה רכ"ב. יב אמר לו יעקב סבור אתה שמוקנותי אין בי עוד כח, חייך מאה כיוצא בך אין יכולין לווי ירי אם אבקש, ב"כ גי' אחרת א"ל יעקב סבור אתה שמרוב זקנה הלך ממני הערת, חייך, מאה כיוצא בך אין יכולים לעמוד על דעת, ואין יכולים לסלק ידי ממקומה, שנאמר וימאן אביו וגוי. יג וימאן אביו ויאמר וגוי וממנשה נפלו (אל) [על] דוד. הלשון קשה הכנה והרב ר' אברהם ז"ל בביאורו הקצר דחק לפרשה ובעל עץ יוסף הביא הפירוש שלו בשם מפרש ראשון, ולא ידע מי הוא המפרש, כי נדפס בדפוס זאלקווא בלי הזכרת שמו, אבל ב"כ מן אג"כ נמצא מה נוסחא אחרת. ומתוקנת שנאמר וימאן אביו ויאמר ירעתי בני ירעתי וגוי [בראשית מ"ה יט], שני פעמים למה, אלא לומר ירעתי מה שיהיו בני אפרים עושים בימי דוד, שנאמר (ומכני) [ומן בני] אפרים עשירים אלף ושמננה מאות נבזרי חיל אנשי שמות לבית אבוהם [דה"א י"ב ל"א], וירעתי פעם שניה בספר זה ענין של כבוד ויבואו בני מנשה אל דוד, שנאמר וממנשה נפלו (אל) [על] דוד וגוי [והמה עזרו עם

וגוי (דהיא יב כ). ואולם אחיו וגוי (בראשית מה יט), זה יהושע העומר מאפרים, שנאמר למטה אפרים הושע בן נון (במדבר יג ח), שהוא מעמיד את החטה וכל אומות העולם מסתכלין ורואין, לפיכך וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מה יט). אמר הקב"ה ראה [כמה] טובות שעשיתי לאפרים, קחם על זרועותיו (הושע יא ג), בשעה שאמר קחם נא אלי (בראשית מה ט), אני תרתי וגלית, זה יד) מיסמירין (פי' סוד) ליעקב על אפרים על ירבעם אעפ"כ ולא ידעו כי רפאתים (הושע שם), הבן יקיר לי אפרים: [ג] ד"א הבן יקיר לי [אפרים], כל ישראל נקראו על שמו של אפרים, שנאמר כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (ירמ' לא ח), וכן בהרבה מקומות, (טו) אמר הקב"ה הבן יקיר לי אפרים, ביוקר הן עומדין לפני. (טז) אמרו רבותינו אפילו בקש פרעה מאה ככר כסף על כל נפש ונפש מישראל, היה הקב"ה נותן לו, ושלא נתן לו ראה בכמה דמים לקחם, שנאמר או הנסה וגוי (דברים ד לד), וי' וכיון שיצאו ועשו את העגל בקש הקב"ה לעשות להם מה שעשה לדור המבול, שנאמר הרף ממני [ואשמירם] ואסחה את שםם מתחת השמים [שם ט יד], ובדור המבול כתיב אסחה את האדם וגוי (בראשית ו ז) והיה מדבר עם משה האידך טאבדן, וכיון שאמר לו משה זכור לאברהם וגוי (שמות לב יג), זכר הקב"ה ואמר איכ חזר אני בי, מיד וינחם ה' [על הרעה אשר דבר לעשות לעמו] (שם שם

הערות ותקונים

דור על הנדוד כי נבזר חיל כלם ויהיו שרים בצבא [שם שז כי וכ"ב], אמר לו יוסף והלא מי יעמוד, אמר לו יהושע שהוא עתיד להעמיד השמש והלבנה וכל האומות יפחדו וייראו מפניו, שנאמר וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מה יט), אל תקרי וזרעו אלא וזרעו, אמר הקב"ה לנביא [קחם על זרועותיו] (הושע יא ג) כמה טובות עשיתי לאפרים בשעה שאמר יעקב קחם נא אלי ואברכם, אנכי תרגלתי לאפרים [הושע שז] מלמד שאני תרתי וגלית מסתרו ליעקב, כגון גדולת יהושע וגבורתו, חסות ירבעם בן נבט, אעפ"כ ולא ידעו כי רפאתים (הושע שם). יד) כיסמורין, פי' סדר"ם די לונזאנו, מור"ה והמלה יונת ורומית זמ"י פור וסתר, (טו) אמר הקב"ה הבן יקיר לי אפרים, ביוקר הן עומדין לפני. וי"ר פ"ב אות א', ובכ"י אמר הקב"ה הוא יקר וגדול לפני. (טז) אמרו רבותינו אפילו ביקש פרעה מאה ככר כסף על כל נפש ונפש מישראל, כיון כזה למדרש וי"ר שם ר' אבא בר כהנא אמר אפילו ביקש פרעה משקל כאו"א מישראל אבנים טובות ומרגליות לא הייתי נותן לו, ובכ"י ס' אג"ב המלות, אמרו רבותינו ליתא וכך הגי' שם ואם היה מבקש פרעה הרשע מאה ככר כסף על כל אחד ואחד מישראל הייתי נותן, אלא לא ביקש אלא כסות גדולות ומלחמות, ולא מנעתי ממנו, שנאמר או הנסה אלהים וגוי (דברים ד' ל"א). י' וכיון שיצאו ועשו את העגל בקש הקב"ה כו'. מכאן עד סוף הפרק לא מצאתי המקור, והמאמרים אין להם סדר וקישור, ובכ"י הלשון משונה קצת וכיון שהוציאם עשו את העגל, באותה שעה בקש הקב"ה לעשות מהם כדרך שעשה מדור המבול, שנאמר הרף ממני ואשמירם ואסחה את שםם מתחת השמים (דברים ט יד), ובדור המבול כתיב ויאמר אלהים אסחה את האדם וגוי (בראשית ו' ז), והי' מדבר עם משה כרי לאברם מן העולם, א"ל משה, זכור לאברהם וגוי (שמות ל"ב יג), באותה שעה חזר וזכר על עצמו, שנאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו [שם שם י"ד], כיון שנשמעו אומות העולם כן, כאן לפני הקב"ה ואמרו רכש'ע בדור המבול אמרת... ולא חזרת בדבורך, שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחת: (בראשית ו' י"ב), ויאמר ה' אסחה את האדם [שם שם ז'] [ואצל העגל אמרת] לך רר כי שחת עמך [שמות ל"ב ז'] וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו [שם שם י"ד], א"ל הקב"ה איני יכול לעמוד בדבורי בשביל משה, וכה"א וישמע ה' אלי גם כפצם הואת וגוי

(י) מיד קרבו שרי אומות העולם ואמרו להקביה ועל פניך אם אכזב, אתה אמרת למחות את שמם מתחת השמים כדור המבול ששחתו את דרכם, שנאמר וירא אלהים את הארץ [הנה נשחתה וגו'] (בראשית ו יב) ואלו כך עשו, שכך אמרת לך רר כי שחת עמך וגו' (שמות לב ז), ואין אתה עושה מה שאתה אומר, א"ל הקב"ה לא, וכן משה אומר וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא (דברים ט יט) שאפילו אמרתי חוזר אני בי (י¹) מטי אני מתירא ומי מטחה על ידי, שנאמר לא אעשה חרון [אפי]. (הושע יא ט) ולמה שהוא בני יחידי, שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא יט) אמרתי למשה הרף ממני, אלא זכור אוכרנו עוד (שם שם), נזכרתי זכור אבות וסלחתי בשבילם לכך אמר חבקוק ה' שמעתי שמעך יראתי וגו' (חבקוק ג ב) כשאמרת ואטחה את שמם אלא מיד ברונו רחם תזכור (שם) לכך נאמר זכור אוכרנו עוד (ירמיה לא כ) : סליק :

פרק ו כתובים.

[א] תפלה לדוד שמעה ה' צדק (תהלים יו א). (ה) זש"ה זבח רשעים תועבת ה' והפילת ישרים רצונו (משלי טו ח), (ג) מי הוא, זה משה דוד ומשיה, משה דכתיב תפלה למשה (תהלים צ א), בדוד כתיב תפלה לדוד (תהלים יו א), במשיח כתיב תפלה לעני כי יעטוף וגו' (שם קב א). וחפלת ישרים רצונו, אעפ"י ששלשהן מתפללים, (ג) אלא דוד מתפלל באומנות, האיך תפלה לדוד שמעה ה' צדק (שם יו א), אמר הקב"ה עד מתי אתה מתפלל, (ד) אמור צרכיך מה שאתה צריך, הרי אמרת שמעה ה' צדק, א"ל חייך (י²) כל אלו שאמרתי בשביל דבר אחד מלפניך משפטי יצא וגו' (שם שם ב), (ה) למה שאמרת אשר נשיא יחטא (ויקרא ד כב), נשיא שאין על

(¹) שאפילו אמרתי חוזר אני בי, פ' בלמה חזרה חזרה כ"ש (כשמות רבה סוף ספסא מ"ד) ור' הנומל אמר כיון שאמר ולא עשה חוץ לנוי גדול זה לא דבר ה' למחות את עם ישראל (מ"ב י"ד) למה שמע מישראל הוא.
(²) כל אלו שאמרתי פ' הנהו נ' לשונות מהלכים שאמרתי שמעה ה' צדק. הקביה נחמ' האזינה תפלתו לא תהא נחמ' אלא בשביל דבר ה' והוא מלפניך משפטי יצא. והוא מלד הנדק כשמי וזכו נחמ' והפלתו. כהן שזכו שחם מושל בלנדק על העלמים. והפלתו מה שאני מהפלת וטוען לפניך.

הערות ותקונים

[שמות ח' כ"ח], ואם אמרתי אני חוזר בי, שנאמר לא אעשה חרון אפי [הושע י"א ט], למה יהוא בן יקירי שנאמר הבן יקיר לי אפרים, אם אמרתי למשה הרף ממני ואשמירם [דברים ט י"ד], חזרתי שנאמר זכור אוכרנו עוד [ירמיה ל"א י"ט] בשביל שלשה אבות רחם ארחמנו נאם ה' (שם שם כ'), וכן אמר חבקוק ה' שמעתי שמעך, יראתי [חבקוק ג' כ'] כשאמרת ואמחה את שמם מתחת השמים [דברים ט י"ד], ואמרתי ה' פעלך בקרב שנים חיהו בקרב שנים תודיע ברונו רחם תזכר [חבקוק שם]; רח"ם בגימטריא אברהם, ענה הקב"ה זכור אוכרנו עוד [ירמיה ל"א י"ט] :

[פ"ף] (ה) זש"ה זבח רשעים תועבת ה', לא מצאתי המקור. (כ) מי הוא, זה משה דוד ומשיה. בכ"י הגי' אמרו חכמים שלש תפלות הן, של משה דוד ומשיה. (ג) אלא דוד מתפלל באומנות. בכ"י אין אחד מהם מתפלל באומנות אלא דוד שנאמר שמעה ה' צדק. (ד) אמור צרכיך מה שאתה צריך. בכ"י אמור מה שצריך לך. (ה) למה שאמרת אשר נשיא יחטא, נשיא שאין על

גביו מושל אלא ה', הואיל שאין על גבי מושל אלא אתה דן אותי, מלפניך משפטי יצא. ו) אומן גדול היה דוד כשהי מבקש דבר מן ה' כ"ה סגנון (פי' אינניו בלעז פי' היי מעמיק מחשבתו כמו הנהו ננאני דארעא סיקרו) כיך דף ק"ג. ביב דף ס"א) בורות עמוקות) היה שואל תחילה את הקלות, ואח"כ את החמורות. למה הי' דוד דומה, לאדם שהיה מבקש ללוות כור חטים ו) מצא את הדניסמוס (פי' המלוה), וא"ל בבקשה סמך מפני שאני בדוחק השאילני כור של חרובין, א"ל בא וטול, הולכין ליטול, א"ל השאילני כור של שעורים והנה כור של חרובים, א"ל בוא וטול, הולכין ליטול, א"ל בבקשה סמך הואיל שבפנים טובים אתה נותן עשה אותו כור של חטים והשאילני תחתיו חרובין ושעורים, א"ל טול, ומי גרם לו, ששאל תחילה הקלות ואח"כ החמורות, הה"ד תפלה לדוד, [שמעה הי' צדק] הרי הקלות ואח"כ החמורות ¹) מלפניך משפטי יצא [עיניך תחזינה מישרים] אמר לו הקב"ה ואני עושה, שנאמר הנני רב את ריבך וגו' (ירמ' נא לו) ואת יריבך אנכי אריב (ישעי' סט כה): סליק:

פרק ז תורה

[א] צא מן התבה (בראשית ח טז). ה) וז"ה אני פי מלך שטור [ועל דברת שבועות אלהים] (קהלת ח ב), אמרה רוח הקודש לישראל

¹) ואח"כ החמורות מלפניך משפטי יצא. שקטה לפני הקב"ה לשדד מערכת השמים ולהעביר משפטם הכלליים בעבור מול יחידים אס לא בשביל אומה שלמה כמו באברהם ש"ה ממנו חסד ישראליה וכן הכה חס מול מזרם בשביל כלל ישראל.

הערות ותקונים

גביו מושל אלא ה', הואיל שאין על גבי מושל אלא אתה דן אותי. בב"י הגי' למה, לפי שנאמר אשר נשיא יחטא, אי זה נשיא, שאין עליו מושל ואין על גביו דין אתה לכן מלפניך משפטי יצא. ו) אומן גדול היה דוד כשהי מבקש דבר מן הקב"ה סגנון הי' שואל תחלה את הקלות, מהר"ם די לונואנו הוסיף בגוף הספר פ"י אינניו בלעז"י ואחריו בא מהר"ג מהר"ר אברהם ז"ל (כן הגר"א ז"ל) והוסיף, פי' היה מעמיק מחשבתו כמו הנהוננאני דארעא סיקרו (ב"ק דף ק"ג, וב"ב דף ס"א). בורות עמוקות. יש לתקן הציונים ב"ב ק"ג [ע"א] וביק ס"א [ע"א]. אולם הראי' שהביא ה"ג ה"ר אברהם ז"ל מלשון הגמרא הוא לא נכון ואין ענין סלת ננאני שייך לכאן ורש"י קידושין ס"א ע"א מפרש ננאני דארעא סיקרו הנקעים קרויין אנגית הקרקע שהמים מחמצין לתוכן כמו וישם באנגות. [וגם בב"ב ס"א ע"א הגי' אנגין] וגם הערוך ערך ננאן פי' סקום אשכורן מלשון אנן הסדר (שה"ש ו' גי') וישם באנגות (שמות כ"ד ו') ועיין בערוך השלם מה שהביא בשם פי' הרגסיה, ועיין ערוך ערך סגנון שכתב פי' ערמנות ובלעז"י אינניו ולהסלה הואת כוון מהר"ם די לונואנו ואולי הי' כתוב פה סגנון גדול הי' דוד ואח"כ כתב סופר אחר אומן גדול והסלה סגנון נשמטה מסקומה ובכ"י סן אנ"כ המלה הורה איננה, ונאמר רק אומן גדול היה דוד כשהי מבקש סאת הקב"ה דבר, תחלה היה מבקש הקלות ואח"כ החמורות. ו) מצא את הדניסמוס. מהר"ם די לונואנו הביא, פי' המלוה" והמלה היא יונת ורומית עיין ערוך השלם ערך דנסמוס. ובכ"י סן אנ"כ במקום דניסמוס, כתוב מצא עשיר אחד. ה) הה"ד תפלה לדוד. בב"י הגי' אי זה מהם הקלות והחמורות, תפלה לדוד שמעה הי' צדק הם הקלות, מלפניך משפטי יצא וגו' את החמורות, ומינן שהבטיחו הקב"ה שנאמר הנני רב את ריבך וגו' וכתבי את יריבך אנכי אריב:

[פ"ז] ה) וז"ה אני פי מלך שטור. כל המאמר לקוח מן התחומא הקרום נח אות ט"ו ושם בהערה ק"ל העירותי כי נשנה גם בתחומא הנרפס מכבר נח אות י' וכן באנ"כ פ"ז

משביע אני אתכם שאם תגזור עליכם מלכות אל תמרדו בה בכל. דבר שגזורה עליכם, אבל אם תגזור עליכם לבטל את התורה ואת המצוות ואת השבת, אל תשמעו להם, ההיד אני פי' מלך שמור, בכל דבר שהיא צריכה, (ג) אבל על דברת שבועת אלהים אל תבהל מפניו תלך (קהלת ח ג). כשם שעשו חנניה מישאל ועזריה בשעה שהעמיד נבוכדנצר את הצלם, אמרו לו מה אתה אומר שאתה משליך אותנו לכבשן האש ואין הקביה מצילנו, בין מציל ובין שאין מציל אותנו אין אנו משתחווים לצלם, (ד) שנאמר והן לא ידעו להיו לך וגוי (דניאל ג יח), (ה) אמר להון קושטא אתון אמרין, הצדא שדרך וגוי (שם שם יד) (ומפורש מלת הצדה אם אמת הוא שדרך וכו') (ו) אמרו לו, נבוכדנצר לא חשחין אנחנו על דנא וגוי (שם שם טו), אמרו לו (ז) כל מה שתגזור עלינו אנו עושין ואנו שומעין לך ולא נמרוד בך, (ח) חוץ מלכפור באלהינו, אני פי' מלך שמור אך תבהל מפניו תלך.

הערות ותקונים

ורבריו (של אנ"ב) נובעים מן התנחומא הקדום שהעתיק מלה כמלה כמו שהוא לפנינו והובא בלוקס קהלת רס"ו תתקע"ח בשם התנחומא, ושם בהערות שלי העירותי על השנויים שבין אגדת בראשית והתנחומא ועיין הקורא בשם. (ג) אבל על דברת שבועת אלהים אל תבהל, אחר זה חסר לפנינו, למטה שאין מכללין אתכם מן המצוות אלא שתכפרו בהקב"ה לפיכך על דברת שבועת אלהים, וכן העירותי בתנחומא שם הערה קל"ג וגם בכ"י מן אנ"ב ליתא. (ג) כשם שעשו חנני, מישאל ועזריה, תנחומא שם ועיין וי"ר פל"ג אות ו', במ"ד פס"ו, חיות פ"ב אות ל' ופ"ו אות י"ג, ולוקס דניאל רמז אלף ס"א ותנחומא הנדפס מכבר בהעלותך אות ט', (ד) שנאמר והן לא ידעו להיו לך וגוי, בתנחומא שם שנאמר הן איתי אלהנא די אנחנו פלחין וכול לשויתונא מן אתון גורא יקרתא ומן ירך מלכא ישיוב (דניאל ג' י"ו), וכתוב בתרא והן לא ידעו להיו לך וגוי. (ה) אמר להון קושטא אתון אמרין, הצדא שדרך וגוי, בקרא כתיב ענה נבוכדנצר ואמר להון הצדא שדרך מישך ועבר ננו לאלהי לא איתכון פלחין ולצלם דהבא די הקימא לא סגרין. בתנחומא שם אמר להם נבוכדנצר אמת אתם אומרים, שנאמר הצדא שדרך מישך, והעירותי שם בהערה קל"ה באנ"ב פ"ו אמר להון קושטא אתון אמרין הצדא שדרך העתיק המסדר הזה המלות, "אמת אתון אמרין" ללשון ארמי "קושטא אתון אמרין", ובתנחומא הנדפס מכבר הגי' אמר להם נבוכדנצר הצדא שדרך מישך ועבר ננו, מהו הצדא, אמר להם האמת אתם אומרים כך. אולם הגי' הישנה נשארה כו"ר פל"ג אות ו' מהו הצדא א"ר אבא בר כהנא אנטום, והוא כמו שהובא בערוך השלם אנטום בלשון סורי ובל"י מלה לקיים הריבוי (אין ווארהייט ווירקליך), ובהעתקות הישנות כפשיטא תרגם בקושטא ובעל התנחומא או המעתיק השמיט המלה אנטום והציג הפי' האמת אתם אומרים. ובעל אנ"ב הביא קושטא אתון אמרין, ובתנחומא שיפנינו בהעלותך אות ט' נמצא לנכון אינטוס אתם אומרים ע"ש בהערה ס"ו, ובכ"י מן אנ"ב נלקה המאמר כחצר וכך הובא שם שנאמר והן לא ידעו להיו לך מלכא וגוי' עני' (ציל ענה) [נבוכדנצר ואמר להון] שדרך, והעיקר חצר, ואחר זה כתוב אמרו לו כל מה שתגזור עלינו כו', כמו שהוא לפנינו בנדפס. והנה בפנים המסר נוסף מאת הרה"ג מוהר"ד אברהם ז"ל, ומפורש מלת הצדא אם אמת הוא שדרך" וכו"ה כדפוס ווילנא ואנ"ב כדפוס, ומלקווא אבל כדפוס וארשרי עם עין יוסף תשמישו את זה, ובעל עין יוסף הוסיף זה בתוך פירושו: (ו) אמרו לו, נבוכדנצר לא חשחין אנחנו, וכ"ה בתנחומא והעירותי שם בהערה קל"ו שצ"ל ואמרין למלכא נבוכדנצר לא חשחין אנחנו והוא לשון הכתוב בדניאל ג' ט"ז וע"ע שם בהערה הנ"ל, או צ"ל ואמר נבוכדנצר (ז) כל מה שתגזור עלינו אנו עושין ואנו שומעין לך. בתנחומא כל מה שתגזור עלינו ארנונות ומסין וגולגליות אנו שומעין לך, ובעל אנ"ב השמיט זה עיין בתנחומא שם הערה קל"ח. (ח) חוץ מלכפור באלהינו אני פי' מלך שמור אל תבהל מפניו תלך. בכ"י הגי' חוץ מלכפור בהקב"ה שכן אחר לנו שלמה אני פי' מלך שמור וגוי. ובתנחומא אבל לכפור בהקב"ה אין אנו שומעין לך

(קהלת ח ב וג), כיון ששמע כך התחיל כועס, שנאמר בארין נבוכדנצר (ט) התמלא חמה וגוי (דניאל ג י) והשליכו אותן אסורים, שנאמר וגובריא אלך תלתיהון וגוי (שם שם כג), כיון שירדו תלו עיניהם ואמרו לפני הקביה רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך (י) שלא בטחנו אלא בשמך הגדול, שנאמר לא לנו ה' [לא לנו כי לשמך תן כבוד] (תהלים קסו א), (יג) הרי כינס כל הלשונות, שנאמר בארין מתכנשין וגוי (דניאל ג ג) (יג) (למה יאמרו הגוים וגוי), מיד (יד) בקשו המלאכים לירד ולהתיר אותן, אמר להם הביה (טו) וכי על שם אחד מכם ירדו אלו, אלא על שמי ירדו, אני יורד ומצילן שנאמר עושה משפט לעשוקים [וגוי ה' מתיר אסורים] (תהלים קמו ז), משהתיר צינן את הכבשן, (טז) והסיר הקביה את הכבשן והעלה אותה, והשווה אותה לארץ, שהיתה ירדה ועמוקה, כיון שירד המלאך אמר להן צאו לכם מכאן, הרי התיר הקביה אתכם, ועשה לכם את הנסים, והשווה את כבשן לארץ צאו לכם, אמרו לו אין אנו יוצאין שלא ברשותו של נבוכדנצר, שלא יאמרו ברחו אלו מן הכבשן, למה, אני פי מלך שטור, (קהלת ח ב) ברשותו הושלכנו לכאן, וברשותו אנו יוצאין כיון שבא נבוכדנצר וראה אותן חמה התחיל צוות, אמר להם צאו לכם, שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עברוהי די אדהא עילאה פוקו ואתו וגוי (דניאל ג כו), (יז) כיון שנעשית הכבשן שווה לארץ ¹ פוקו ואתו, אמרו למלאך עכשיו אנו יוצאין, שנאמר בארין נפקין וגוי (שם שם), מצי למדו, מנח, כשנכנס לתיבה ברשותו של הביה נכנס, שנאמר ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה (בראשית ז א), כיון שיבשה הארץ ונחה התיבה, שנאמר ותנח התיבה וגוי (שם ח ד), אמרו לו בניו נצא מכאן, אמר להם חס ושלוס,

¹ (ט) סוקו ולחו. סי' פסי דמחיכ סוקו ולחו ולא זזו להעלותן מן סכנאן למדו רז"ל מזה ודרשו טעמו נס והאסוס סכנאן למחך ולא היו חסרין חלל לחלל.

הערות ותקונים

אני פי מלך שטור] על דברת שבועת אלהים אל תבחל מפניו חלך. (ט) התמלא חמה. בקרא כתיב חמא באל"ף ועיין בתנחומא שם הערה קל"ט. (י) והשליכו אותן אסורים. צ"ל כיון שהזיקו את הכבשן השליכו אותן אסורים, עיין שם הערה ק"ם. (יב) שלא בטחנו אלא בשמך הגדול, בתנחומא שלא בטחנו במעשינו אלא בשמך, ובכ"י מן אנ"ב שלא בטחנו בשום גבורה בעולם אלא בשמך הגדול, ולא בשבילנו תעשה עמנו קיום אלא בשביל שמך. הגדול שיגדל בעולמך, שני לא לנו וגוי. (יג) הרי כינס כל הלשונות. בכ"י סיים שהם במשלתי. (יג) למה יאמרו הגוים וגוי. כ"ח בכ"י ובתנחומא, והסגרתים כי אין כאן מקום ונשתרבו כי אחר שהובא הכתוב לא לנו הובא את"כ גם הכתוב השני למה יאמרו הגוים (ותהלים שם ב'), וכמו שהוא לנכון בתנחומא הנדפס מכבר ובעל אגדת בראשית העתיק דברי התנחומא הקדום כלשונו עם הפעות וכן הבאתי בתנחומא שם הערה קס"ג. (יד) בקשו המלאכים לירד ולהתיר אותן. בכ"י בקשו לירד ולהתיר ולהסירן סכנאן האש. ובתנחומא מיד בקשו המלאכים לירד ולהתירן וע"ש הערה קס"ה. (טו) וכי על שם אחד מכם ירדו, כ"ח גם בתנחומא. ובכ"י מן אנ"ב הגוי וכי על שם אחד מכם כמחו והלא על שמי כמחו. (טז) והסיר הקביה את הכבשן והעלה אותה. צ"ל והציף הקביה וע"ש הערה קס"ג קס"ד קס"ה ושם הארבות ואין להבטיל הרברים, ובכ"י מן אנ"ב נתקצר הלשון באותה שעה העלה הקביה עסקו של כבשן והשווהו כנגד מקום ירדתו ואמר להם צאו. (יז) כיון שנעשית הכבשן שווה לארץ סוקו ואתו, המלות, פוקו ואתו מיותרות ונשתרבו מהמאמר שלפניו החסר

ברשותו של ה'יה נכנסנו, וברשותו אנו יוצאין, כיון ששמע הקביה כך, מיד וידבר אלהים אל נח [לאמר] צא מן התיבה (בראשית ח טו טז). (יח) לכך נאמר אני פי מלך שמור וגוי (קהלת ח ב): [ב] (יט) ד"א צא מן התיבה, וז"ה בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק (משלי יב יג), בפשע שפתים מוקש רע, אלו אנשי דור הטבול שלא חטאו (א) אלא בפיהם, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגוי מה שרי [כי נעבדנו] (איוב כא יד טו), (כ) מה מועיל לנו שנתפלל אליו, ומה נועיל כי נפגע בו (שם שם), ומה היה להם, מוקש רע, וימח את כל היקום וגוי (בראשית ז כג), ויצא מצרה צדיק, זה נח, שנאמר נח איש צדיק תמים (שם ו ט), צא מן התיבה: (כז) [ג] ד"א צא מן התיבה, (כח) כשהיה נח בתיבה בפנים היה מתפלל, שנאמר על ואת יתפלל כל חסיד וגוי (שם לב ו), (כד) אמר לו הקביה פרוודימא (פי' גורה) היא שישתלמו שנים עשר חדש, ואם אינן משלימין אינך יוצא, שנא כה אמר ה' בעת רצון עניתך וגוי לאמר לאסורים צאו וגוי (ישעי' סט ח ט), (כה) שהיו אסורים בתשמיש המטה, (כו) למה שבשעה שהעולם בצער צריך אדם למנוע את עצמו מפריה ורביה, (כז) וכך עשה יוסף כשראה יוסף

(א) חלל נפיקה, פי' סיה נכס להס' להחיות חס כצדק נגיע וחמם וזהו מוקש רע וכחילו צדק נכס על הצדיק זה נח שיהיה כלום נתיבה י"ב חודש וחמישי ויחל מלכה צדיק.

הערות ותקונים

כאנ"ב פקו וסוקו אין כתיב כאן אלא פקוקו ואתו, וע"ש בתנחומא הערה קכ"א, ובכ"י סן אנ"ב הלשון קטוע, (יח) לכך נאמר אני פי מלך שמור, זה הוסיף בעל אנ"ב יען כי החל הדרשה על הכתיב הזה לכן סיים במה דפתת, (יט) ד"א צא מן התיבה וז"ה בפשע וגוי, גם זה לקוח מן תנחומא נח אות מ"ו וע"ש הערה קכ"ה, ובכ"י סן אנ"ב המאמר קטוע, (כ) מה מועיל לנו כו', זה הוסיף בעל אנ"ב, (כא) ד"א צא מן התיבה אמר דוד, גם זה לקוח מן תנחומא נח אות י"ז, ונשנה גם בתנחומא הגרסא מכבר נח אות י"א והמספר מן אנ"ב הכיח כמו שהוא בתנחומא הקדום, (כב) אמר דוד כו', בכ"י וז"ה הוציאה מספר נפשי להורות את שכן, לא אמר מקרא זה אלא כנגד נח כשהי' בתיבה היה מתפלל נגד הקב"ה כל יום ויום ועליו אמר דוד על ואת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, (כג) כשהי' נח בתיבה בפנים הי' מתפלל, יותר נכון לשון התנחומא כשהיה נח בתוך התיבה היה תריר מתפלל, שנאמר על ואת יתפלל וגוי, ומה היה מתפלל הוציאה מספר נפשי, (כד) אמר לו הקב"ה פרוודימא היא שישתלמו י"ב חודש, בכ"י א"ל הקב"ה לנח בעת רצון עניתך וגוי, אימתי לכשישתלמו י"ב חודש, וזהו המלה חורה, סדר"ם ד' לזנאנו הוסיף באמצע, פי' גזירה, ובאמת המלה משוכשת וצ"ל פרוודימא והיא מלה יונית ופי' דת וגזירה (כעפעה), ובתנחומא לפנינו הגי', גזירה הוא מלפני, וזה נעשה ע"י המעתיק כי הי' כתוב לפניו פרוודימא והשמים המלה הורה והציג המי', גזירה, ובכ"י רומי מן התנחומא אשר עפ"י נוסח הכ"י הזה העתיק תמיד בעל אנ"ב כתוב פרוותי, ומי' וצ"ל פרוודימא עיין בתנחומא הערה קכ"ה, שהיו אסורים בתשמיש המטה, בתנחומא זה נח ובגיון שהי' אסורים בתשמיש המטה, עיין ירושלמי תענית פ"א ה"ז (דף ס"ד ע"ד), ובכ"י פליא אות י"ב ופליד אות י', ועיין תנחומא הערה קכ"א, (כז) למה שבשעה שהעולם בצער צריך אדם למנוע את עצמו מפריה, זה נשמש בתנחומא לפנינו והי' לפני בעל אנ"ב בתנחומא, וכן בתנחומא הגרסא מכבר נח אות י"א איתא למה שבשעה שהעולם נחת בצער ובחורבן אסור אדם לתקק בפרי' שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבן בעולם והוא בונה, ועיין תנחומא הקדום הערה קכ"ב, (כז) וכך עשה יוסף, כשראה יוסף ששני רעב עתידין לבוא נזקק לפזיר עד שלא יבואו, בכ"י

ששני הרעב עתידין לבא נוקק לפריה ורביה עד שלא יבוא, שנאמר וליוסף יולד [שני בנים כפרם תבא שנת הרעב] (בראשית מא ג). וכך אף נח ובניו והחיה והבהמה לא נוקקו לפריה ורביה, שכנח) אמר לו הביה כשנכנס, [בתיבה, בא אתה וכל ביתך אל התיבה וגו', וכתוב] ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו (בראשית ז ז), הזכרים לעצמן והנקבות לעצמן, כט) משל למלך שיצא לעשות מלחמה עם ל) הברברין, גזר ואמר מרחצאות לא יפתחו, לז) ומוניטא (פ"י מטבע) לא תטבע, עד שאבוא מן המלחמה, וכיון שבא מן המלחמה בשלום גזר ואמר יפתחו המרחצאות ותטבע מוניטא, כל שאני טהריב אני כונה, לז) כך כשבא מכול לא נוקק לפריה ורביה, שנאמר לאמור לאמורים צאו וגו' (ישעי' מט ט), לפיכך כשיבשה הארץ אמר צא מן התיבה, לכך נאמר הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קמב ח): מליק:

פרק ח' נביאים.

[א] זעף ה' אשא כי חטאתי לו (מיכה ז ט). ה) ושיה נהם ככפיר זעף מלך וגו' (משלי יט יב), כשם שהארי נוהם אז החיות מרתתין, נ) כך הקביה אר"י, שנאמר אריה שאג [מי לא יירא ה' דבר מי לא ינבא] (עמוס ג ח), בוא וראה, ג) מה האומה הזו קשה, בשעה שאמר לו הקביה למשה ושלחתי לפניך מלאך [וגרשתי וגו'] (שמות לג ב), אמר לפניו רבונו של עולם מלאך אתה משלח לכל אומות הללו, אם אין פניך הולכים (שם שם טו), ז) אמר לו הקביה חייך אם לא מלאך, אימתי אני משלח, ואני מכלה אוהן, שנאמר את אימתי וגו' (שם כג כז): ר"א נהם ככפיר, על א"ה אבל על ישראל וכטל על עשב רצונו (משלי יט יב), וכשם שהטל [מביא] חיים לעולם, כך הקביה בא כטל לישראל, שנאמר אהיה כטל לישראל (הושע יד ו), אפילו כשהוא כועס הוא עליהם כטל, שנאמר וכטל על עשב רצונו.

הערות ותקונים

הג"י שכן מצינו ביוסף שכשראה שני רעבון, פירש מאשתו, שג' וליוסף יולד שני בנים, כפרם תבא שנת הרעב, מכלל שלא בא על אשתו בשני הרעב, ועיין תענית י"א ע"א, וכן הביא רש"י בפ' התורה כפרם תבא שנת הרעב מכאן שאדם אמר לשמש סטות בשני רעבון, כח) אמר לו הקב"ה כשנכנס, הוספתי כמו שהוא בכ"י, ובתנחומא הקדום הג"י מנין ויבא נח ובניו כמו שהוא לפנינו, ובתנחומא הגדול מכבר הג"י וכן עשה נח, כשנכנס בתיבה כתיב בו ויבא נח ובניו, ואח"כ ואשתו ונשי בניו, וכשיצא מ"ל צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך והוא לשון הירושלמי וב"ד שהכתאני לעיל, כט) משל למלך המשל, הוה הביא בעל אנ"ב וליתא בתנחומא, ל) הברברין, מורגל במדרשים, עיין ערוך השלם ערך ברבר, לז) ומוניטא לא תטבע, הוסיף מהר"ם די לונגאנו, פ"י מטבע, וכ"ה בל"ד ופ"י מטבע וחקיקת צורה, ובכ"י מן אנ"ב כתוב ומטבעות לא יטבעו, גם במקום והחבט מוניטא נאמר בכ"י ושיטבעו המטבעות, לז) כך כשבא מכול לא נוקק לפור' שנאמר לאמור לאמורים צאו וגו', בכ"י הג"י יותר מיושרת כך כשבא המכול צוה שלא יוקקו לפור' וכשעבר המכול התיר לכל העולם פור', שנאמר צא מן התיבה אתה ואשתך וגו', לכך נאמר לאמר לאמורים צאו, ותה"ד הוציאה ממסגר נפשי.

[ב] פ"ח) ה) ושיה נהם ככפיר, אין סדר לכל המאמרים והמה בערבוביא, נ) כך הקב"ה אריה, בכ"י כך הקב"ה עת שהוא (מתהרס) [צ"ל סתרתח] אין מי יטריב, שנאמר אריה שאג מי לא יירא, ג) מה האימיה בכ"י כמה האומה, ד) מ"ל הקב"ה חייך אם לא מלאך, בכ"י באוחה שעה מ"ל הקב"ה למשה הואיל ולא היה רצונך לקבל מלאכי אף שרצוני לשלוח, אני שולח

(ה) אמרו לו ישראל לכך אנו יכולין ¹ לעמוד, שאת נעשה לנו כטל, שנאמר והיה שארית יעקב [בקרב עמים רבים כטל מאת ה'] (מיכה ה. ו). [ב] ד"א זעף ה' אשא. ו) ושיה כי בושתי לשאול מן המלך חיל ופרשים וגו' (עזרא ח. כב), אמרו אומות העולם לישראל אתם אומרים זעף ה' אשא, והא כתיב לפני זעמו מי יעמוד וגו' (נחום א. ו), מי יוכל לעמוד בזעפו, בשלוחיו אין אדם יכול לעמוד, ובזעפו אתם יכולין לעמוד: ז) הים שלוחו שמא עמדו כנגדו דורו של אנוש, דכתיב הקורא, למי הים וישפכם וגו' (עמוס ה. ח), המבול שלוחו לא נצח לדור המבול, וימח את כל היקום וגו' (בראשית ז. כג), אש וגפרית שלוחיו לא נצחו לסדומיים, שנא' וה' המסיר על סדום [ועל עמורה גפרית ואש] (בראשית יט. כד), הארבה שלוחו שמא יכול פרעה לעמוד בו, שנאמר ויעל הארבה וגו' (שמות י. יד), הכוכבים שלוחיו שמא יכול סימרא לעמוד כנגדו, שנאמר מן השמים נלחמו [הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סימרא] (שופטים ה. כ), מלאך שלוחו שמא יכול סנחריב לעמוד כנגדו, שנאמר ויצא מלאך ה' וגו' (מ"ב יט. לה), ומה אם בשלוחיו אין אדם יכול לעמוד, ובזעפו אדם יכול לעמוד, ואתם אומרים זעף ה' אשא, אמרו להם ישראל ולמה אין אנו יכולים לעמוד בזעפו ושלוחינו נצחו לשלוחו, והאיך, אלא הים שלוחו של הקב"ה, לא בקעו משה ועברו ישראל ביבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה וגו' (שמות יד. כט), וכן הים ראה וינס (תהלים קיד. ג), הירדן שלוחו לא נעשה יבשה ליהושע, דכתיב ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה וגו' (יהושע ד. כב), המלאך שלוחו לא נצחו יעקב, שנאמר וישר אל מלאך [ויוכל] (הושע יב. ה), חמה ולבנה שלוחיו לא שיתקן יהושע, דכתיב וידום השמש וירח עמד (יהושע י. ג), מלאך שלוחו לא עצרו אהרן, שנאמר ויעמוד בין הסתים וגו' (במדבר יו. יג), כשם ששלוחינו נצח לשלוחו. כך אף זעפו נצח, שנא' פנחס בן

¹ שאלו נגלות, שדכס וכטל על עשב רענוו כמו רענוו נס שניהם ככסיר זעף מלך עלינו נגלות מ"מ וכטל על עשב רענוו שלחם לנו מוכל לסבול.

הערות ותקונים

אלא את אימתו, שני את אימתו אשלה וגו'. (ה) אמרו לו ישראל לכך אנו יכולין לעמוד בו. ככ"י אמרו ישראל לפני הקב"ה לולי שעשיתנו בין חגיו כטל, שכל העולם צריכין לו, לא היינו יכולין לעמוד אפילו שעה אחת שג' והיי שארית יעקב וגו'. ו) ושיה כי בושתי לשאול מן המלך וגו'. נעלם ממני מה שייכות יש לפסוק זה לכאן. ז) הים שלוחו שמא עמדו כנגדו דורו של אנוש בו. ככ"י גי' אחרת דורו של אנוש לא יכלו לעמוד לפני משולחיו. כמו שכתוב ויהי תגשם על הארץ וגו' וימח את כל היקום, אנשי סדום ועמורה ארסת וצבויים לא יכלו לעמוד לפני שנים משולחיה גפרית ואש, שכתוב וחי המסיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש, מצרים לא יכלו לעמוד לפני אחר משולחיו שנאמר ויעל הארבה וגו', סימרא על מרכבותיו וחילותיו לא היה יכול לעמוד לפני שלוחיו, כ"ש הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סימרא וגו'. סנחריב וכל חילו העצום ששחו מי חירן בבת אחת, לא יכלו לעמוד לפני אחר משולחיו, שכ' ויצא מלאך ה' ויך וגו', וכל אלו שרי המדינות, ומה אם לפני שלוחיו אין אדם יכול לעמוד, לפני זעמו מי יעמוד וכו'. וגם עד סוף אות ב' משונה הגירסאות: ושם הסיום ואפילו מלאך המות שהוא שלוחו של הקב"ה חשיבו לאחור פנחס שני פנחס בן אלעזר וגו' ויעמר פנחס ויפלל ותעצר

אלעזר [בן אהרן הכהן] השיב את חמתו [במדבר כה יא]. (ח) לכך נאמר זעף ה' אשא. ולמה אנו יכולים לעמוד בזעפה, מפני שבא עלינו ברחמים, שנאמר (י) זעף ה' אשא, וכתוב ה' אל רחום וחנון וגוי' (שמות לר ו). הים לא עמר מנערותו, שנאמר גוער בים ויבשהו (נחום א ד), (ט) וכן בימי יונה זעף בו ועמד בו, שנאמר ויעמוד הים מזעפו (יונה א טו), ואני מפני שבא עלי ברחמים יכולה אני לקבל כעסו, לכך נאמר זעף ה' אשא: [ג] ד"א זעף ה' אשא. (י) משל לגבור שהוא נוגע באדם מן סטירה (כמו סטרו נותן לו ד' מאות זוז והוא הכאה ביד על הלחי) אחת, (יא) ומן מרתיק (פויסיפ) חרגו ירושלמי באבן או באגרופ מרתק) א' סיד הורגו ונכנס לביתו ומכה לאשתו מסטירא אחת והיא עומדת, אמרו לה שכינותיה קשה כוחך כל (יב) האתליטין (חיילות) וכל הגבורין סתים מן מרתיק אחד, ומן סטירא אחת, כמה את לוקה ממנו, ואת יכולה לעמוד, אמרה להן אותן שמכה אותן בחמתו ובכל כוחו הוא מכה אותן, אבל לי כשמכה אותי לפי כוחי הוא מכה אותי, לפיכך אני יכולה לעמוד, כך אמר הקב"ה (יג) כי אני ה' לא שניתי וגוי' (מלאכי ג ו), לא הכיתי לאומה ושניתי לה (יד) כמו דורו של אנוש, דכתיב הקורא לפי הים וגוי' (עמוס ה ח), דור המבול וימח את כל היקום וגוי' (בראשית ז כג). דור הפלגה ויפץ ה' אותם וגוי' (שם יא ח). סדומיים דכתיב בחלימש שלח ידו וגוי' (איוב כח ט), המצרים דכתיב וישוכו הים ויכסו וגוי' (שמות יד כח), מיסרא כן יאכדו וגוי' (שופטים ה לא), הופך ומתהפך, דכתיב מקול המון נדרו עמים וגוי' (ישעי' לג ג) אבל אתם

(י) זעף ה' אשא פ"י זעף ה' עלי שכולל לשלח ולקבל כעסו וכמה פעמים נער כי ואני מי וקייס. והיס נער עליו ספס אחת ויכסו.

הערות ותקונים

המנפה (תהלים קו ל'). (ח) לכך נאמר זעף ה' אשא ולמה אנו יכולין לעמוד בזעפו. בכ"י מתחיל פה מאמר בפני עצמו, וכך הגי' שם ד"א זעף ה' אשא צא ולמד על מה אנו יכולין לעמוד בזעפו יותר מפני כל אומה ולשון מפני שבא עלינו ברחמים, שנאמר ה' אל רחום וחנון, ובגדפם יש למחוק המלות, שנאמר זעף ה' אשא. (ט) וכן בימי יונה זעף בו ועמד בו, שנאמר ויעמוד הים מועפו, זה חסר בכ"י ובמקומו הוכבא שם, הרים וגבעות אינם יכולים לעמוד בנערותו, שנאמר אחריב הרים וגבעות" (ישעי' ס"ב פ"ו). (י) משל לגבור שהוא נוגע באדם מן סטירה אחת. הוסיף ח"ר אברהם ו"ל ברפוס ווילנא, כמו סטרו נותן לו ד' מאות זוז, והוא הכאה ביד על הלחי" הוא במשנה ב"ק צ' ע"א וצ"ל סטרו נותן לו מאתים זוז, לאחר ידו נותן לו ארבע מאות זוז. כמו שהוא במשנה שם. (יא) מרתיק, פ"י ח"ר אברהם ברפוס ווילנא, ת"י באבן או באגרופ (שמות כא יח) מרתק"י לפנינו כרחוקא ופ"י סבת ותכבא ע"י הסקבת, ובכ"י מן אג"ב הגופא לאדם שיש בידו מרתק וכנוגע בו אדם הורגו, וכנכנס לביתו ומכה את אשתו אינה הורגת, אמרו לה שכינותיה, את קשה מכל בני אדם שהרי כל הגבורים סתים מן מכה אתה דסרתך, ואת לוקה בכל יום ויום ואינך מותה, אמרה להם, אותם שמתו מסתחו ברוגזו הוא בסתה אותם, ובכל גבורתו, ואני, כשהוא מכה אותי לפי רוחי הוא מכה, לפיכך אני יכולה לעמוד בכך. (יב) האתליטין, ח"א ברפוס ווילנא הכיבא בפנים, פ"י חיילות וכדפיסם אתרוגים המלה משובשת האתליטין וצ"ל האתליטין והרב ר' אברהם מפרש לפי הענין ואינו כן רק המלה רומית (רינגער) ע"ין מוספי ערך אתליטין, (יג) כי אני ה' לא שניתי. לא הכיתי לאומה ושניתי לה. סופה ט' ע"א. (יד) כמו דורו של אנוש. בכ"י הגי' דורו של אנוש הכאתי עליהם כי הים והעברתי אותם מן העולם, כמ"ש הקורא לפי הים וישפכם וגוי, ומכאן ואילך עד סוף

ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג ו), שנאמר אך בני ישוב וגוי (איכה ג ג). הופך ומתהפך בהן בכל שעה ושעה, שנאמר רק אתכם ידעתי וגוי (עמוס ג ב). אמר הקב"ה קשה כח של ישראל שחיצו כלין ואתם לא כליתם, (טו) דכתיב אספה עלימו רעות (דברים לב כג) [חצי אכלה בהם] חיצו כלו ואתם לא כליתם, לפיכך הוא אומר ועף ה' אשא: [ד] ד"א ועף ה' אשא. טז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן איש הבירה (י) אמרו ישראל לא"ה אומר אני לכם במה אנו מתנחמין, ולמה אנו יכולין לעמוד בזעפו, מפני שמכה אותנו וחוזר מיד, וכורא אותנו בריה חדשה, וכן ישעיה אומר מי נתן למשיסה יעקב וגוי (ישעי' סב כד), הרי כלו הרי נבזו, אלא חוזר מיד וכוראם בריה חדשה, ומה כתיב אחריו ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב וגוי (שם סג א), לפיכך אמרו ישראל בדבר זה אנו רואין ומתנחמין שכורא אותנו מיד, זה הוא שאמר ירמיה זאת אשיב אל לבי וגוי (איכה ג כא), ולמה חדשים לבקרים (שם שם כג), שהוא מחדשנו מיד, שנאמר ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב (ישעי' שם):

פרק ט' כתובים.

[א] תפלה לדוד שמעה ה' צדק וגוי מלפניך משפטי יצאוגי (תהלים יוא ב), ושי"ה ופניתי אל תפלת עבדך ואל תחנתו ה' אלהיוגי (מיא ח כח) ג) אמר לפניו רבונו של עולם הנח את הכל והפנה לתפלתי ולתחינתי, אמר לפניו רבש"ע מפני שאני בשר ודם אם אתפלל לפניך קימעה יהי לפניך הרבה, שנאמר ופניתי אל תפלת עבדך, ג) ואין פנית אלא הרבה, שנאמר ופניתי אליכם [והפריתי אתכם והרבייתי אתכם] (ויקרא כן ט), ופניתי אל תפלת עבדך, למה, לשמוע אל הרינה ואל התפילה (מיא שם): [ב] ד"א תפלה לדוד שמעה ה' ואם לאו צדק, עשה עמי צדקה, מלפניך משפטי יצא, בבקשה מסך, אתה דון אותי ואל תסכרני לא בידי מלאך ולא בידי שרף,

הערות ותקונים

אות ג' חסר שם. טו) דכתיב אספה עלימות רעות חצי אכלה בהם חיצו כלין ואתם לא כליתם. גמרא סוטה שם. טז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן איש הבירה. לא מצאתי המקור. ובמדרש שו"ט סוטה ג' אות ג' נמצא ר' שמואל בר נחמני עלה מבבל מצא את יונתן איש הבירה וע"ש הערה מ"ה וס"ט ובכ"י מן אג"ב א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן איש אבירה צ"ל א"ר יונתן איש הבירה, ח) אמרה ישראל לא"ה כו'. בכ"י מן אג"ב המאמר משונה ונתקצר: אמרה כנסת ישראל יכולין אני לעמוד מפני זעפו, לולי שמכה אותי וחוזר ומרפא אותי, ובכך אני מתנחמת בתוך לבי, וכך אמר ישעי' מי נתן למשיסה יעקב וגוי, מה כתיב בתריה, כה אמר ה' בוראך יעקב וגוי, לפיכך אמרה כנסת ישראל, זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל, ואחריו כתיב חדשים לבקרים, מפני שמכה אותם וכוראם אותם, שנאמר ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל וגוי.

[פ"ט ח] ושי"ה ופניתי אל תפלת עבדך וגוי, לא נודע לי המקור. ג) אמר לפניו רבש"ע מפני שאני בשר ודם. בכ"י הגי' א"ל הקב"ה למה, אמר לפניו רבש"ע מפני שאני מעשה ידך, אם אני מתפלל לפניך מעט, יהי לפניך הרבה כמו שכתוב ופניתי אליכם והשריתי אתכם וגוי, הה"ר ופניתי אל תפלת עבדך לשמוע אל הרינה ואת התפלה. ג) ואין פנית אלא הרבה, שני ופניתי אליכם, כוונתו לסיפא דקרא והרבייתי אתכם, אבל אין מזה ראוי כי אין ופניתי אל תפלת עבדך שאין פנית אלא הרבה ובעל משען מים כתב טוב לגרום שנאמר פנה אל הרבה (הגי')

(ד) ולא גרוד ולא אופן, מפני שהן כולן אכורים, אבל אתה דון אותי מלפניך משפטי יצא, וכן הוא אומר כלו תפילות דוד בן ישי (תהלים עב כ).
 (ה) איר אחא כלו תפילות דוד כלו כל התפילות (א) לפני דוד בן ישי:
 (ג) (ו) ד"א תפלה לדוד שמעה ה' צדק, בשביל אסא בן בנו כשיבואו הכושים, שנאמר ויקרא אסא אל ה' [אלהי] ויאמר [וגוי] [דה"ב יד י], באותה שעה שמעה ה' צדק הקשיבה רינתי כשיעמוד יהושפט, שנאמר ובעת החלו ברנה [ותהלה] נתן ה' מארכים על בני עמון (שם כ כב):
 האוינה תפילתי, כשיעמוד חזקיה ויתפלל לפניך, שנאמר ויסב חזקיה פניו [ויתפלל אל ה'] (ישעי' לח ב), בלא שפתי מרסה, כשיעמוד מנשה ויעשה תשובה (א) ואפילו במרמה קבלה, למה שאין הקב"ה מבקש לסלק בריה מן העולם ריקם, אלא יושב וממתין לו עד שיעשה תשובה אפילו, שיהיה בידו מצות אחת (א) מניח תחת ראשו, שנא' יעזוב רשע דרכו [ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו'] (ישעי' נה ז):

פרק י תורה

[א] ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה (בראשית ט יח), (א) וזשיה טוב מעט לצדיק וגו' (תהלים לו טו), טובים ישראל לצדיקו של עולם, דכתיב

(א) סי על עמנו התפלל.
 (א) ואפילו במרמה, סי מה שאמר כלל שפתי מרמה ע"ד בלשן הוא שם, כשעה מעט חזר בלשן מדרכיו ולחזיק שם לסורו וכו' כמו קשה רמס כחוצה לחזק.
 (א) ע"ד שאלו החם ראשי כי לא יאחר לשאלו לשלם מטה לחם ששם כפיו, וכו' יד שאל יד כהה כי ידי יסדה ארץ וימינו עמדה שמים מה ששאלם לזדק כשהיב נקרא ימין ולכשעים כשהיב נקרא שאל יד כהה שפוטותיו חלשים ומדומים.

הערות ותקונים

א' (ט'), ובעל עץ יוסף הביא ג"כ כמו שמצא ברברי, הגל' (ד) ולא גרוד, יש לחקן כרובי, (ה) א"ר אחא כלו תפילות דוד כלו כל התפילות לפני דוד בן ישי, אין לזה מוכן כלל, ובגמרא מסכים קי"ו ע"א תציא ר' מאיר אומר כל תשכחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן, שנאמר כלו תפלות דוד, אל תקרי כלו אלא כל אלו, ובסדרש תהלים מוסור ע"ב כהערה ל"ב העירוני יותר נכון לגרסא אל תקרי קלו אלא קלו, וזה ג"כ כוונת המסדר מן אג"ב א"ר אחא כלו תפלות דוד קלו כל התפלות לפני חם גרוד בן ישי, וכל זה דחוק, ולא ארע מרדע תלה המאמר בשם ר' אחא ולא בשם ר' מאיר, (ו) ד"א תפלה לדוד שמעה ה' צדק בשביל אסא בן בנו כשיבוא הכושים כו', בכ"י מן אג"ב ג"י אחרת ד"א תפלה לדוד שמעה ה' צדק, אמר דוד לפני הקב"ה שמע ה' תפלת אסא, ועשה עמו צדקה והצילתו מן ההמון העתיר לבוא עליו, ומנין שהתפלל אסא, שנאמר ויקרא אסא אל ה' אלהיו וגו', לכך אמר דוד שמעה ה' צדק, האוינה תפילתי תפלת חזקיה בן בני, שכתוב ויתפלל (חזקיה) [יחזקיהו] השלך וישעיתו בן אסון הנביא על זמא ויועקו השמים, וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל וגו' [דה"ב ל"ב כ' וכו'], וישמע תפלת מנשה ואע"פ שדרכיו מקולקלים, וקבל תפלתו ותשובתו בלא שפתי מרמה, שנאמר ובחצר לו חלה את פני ה' אלהיו ויכנע מאד מלפני אלהי אבותיו [ויתפלל אליו] ויעתר לו וישמע תחנונו [דה"ב ל"ג י"ב ויג], לפי שאין הקב"ה מבקש לסלק בריה מן העולם ריקם, אלא מסתין לו שםא יעשה תשובה, ואפילו אין לו אלא מצות אחת, מניח תחת ראשו, שנאמר בשכרך תשמור עלך [משלי ו' כ"ב], ואומר יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו' [ישעי' נה ז].

[פ"ט] (ה) וזשיה טוב מעט לצדיק לא מצאתי הסקור ולא נמצא בתנחומא, (כ) ד"א טוב

לא מרובכם [מכל העמים] וגו' (דברים ז ז), מהמון רשעים רבים (תהלים שם), משבעים אומות מיה שנקראו המון, שנאמר הווי המון עמים רבים וגו' (ישע' יז יב). נ' דיא טוב מעט לצדיק, טובים היו לנח שלשת בניו מכל אותן ההמונים שה' בדור המבול, מהמון רשעים רבים, שהרבה המונים היו בדור המבול שכל אשה ואשה מהם היו יולדת ד' וחמשה בכרם אחד בכל שנה ושנה, ג' והיתה יולדת שני פעמים בשנה כצאן, והיו מהלכים בן יומן, ויוצאים אצל אבותיהם, שנאמר ישלחו כצאן עויליהם וגו' (איוב כא יא), ראה כמה המונים היו, ומתוך כך הכעיסו להקביה, אבל נח מה כתיב בו, ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' (בראשית ה לא), לא כשם שכתוב בכולהן ויולד בנים ובנות, [אלא] אלה תולדות נח, שלשה. אלה בני נח, טובים היו לנח שלשת בניו מכל אותן האוכלסין, טוב מעט לצדיק, אלה תולדות בני נח. [ב] ד"א ויהיו בני נח, וזשה מתהלך בתומו צדיק [אשרי בניו אחריו] (משלי כ ז), אשריהם הבנים שיש זכות לאבותם, שזכותם עומדת להן, אשריהן ישראל שזכות אברהם יצחק ויעקב עומדת להם בזכותן היה הקביה מצילן, כשהיו במצרים מה כתיב, וישמע אלהים את נאקתם וגו' (שמות ב כד), וכשיצאו בזכותן יצאו, שנאמר כי זכר את דבר קדשו ויוצא עמו בששון וגו' [את אברהם עבדו] (תהלים קה טב מג), כשעשו את העגל מה כתיב, זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (שמות לב יג), בימי אליהו מה כתיב, אלהי אברהם יצחק וישראל וגו' (מ"א יח לו), כך בכל דור ודור. ז' זכות אבות עומדת להן עד חזאל מלך ארם, שנאמר וחזאל מלך ארם וגו' ויהן ה' אותם וירחמם [ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה] (מ"ב יג כב כג), אמר להן הקביה עד עתה היה לכם זכות אבות, מכאן ואילך כל אחד ואחד יהי תלוי במעשיו, לכך הוא אומר מתהלך בתומו וגו' (משלי כ ז), שבזכות נח זכו בניו שיחיו עמו במבול, וזכו שיצאו מן התיבה, שנאמר ויהיו בני נח וגו', אמר הקביה מכאן ואילך איני עושה כשם שעשיתי לנח, אלא אין אבות מצילין בניהם, שנאמר נח דניאל ואיוב (בתוכה) [המה כצדקתם ינצלו נפשם] (יחזקאל יד יד), וסניין אף בעונות כן הוא אומר בן לא ישא בעון האב [ואב לא ישא בעון הבן] צדקת הצדיק עליו תהי' וגו' (יחזקאל יח כ):

הערות ותקונים

עט לצדיק, טובים היו לנח שלשת בניו, בכ"י משונה הגי' ד"א טוב מעט לצדיק, טובים שלשת בניו שהיו עמו אחר המבול, לפי שנקרא צדיק, מכל אותו המון, שהיה הוא ביניהם קודם המבול הה"ד מהמון רשעים רבים. בא וראה כמה היו פריין ורביין אנשי דור המבול, שכל אשה ואשה היתה יולדת ארבעה וחמשה בבת אחת, ושני פעמים בשנה היתה מעוברת וכשנולדו היו הולכים מיד. ג' והיתה יולדת שני פעמים בשנה כצאן, והיו מהלכים בן יומן. הבאתי כהערה ב' נוסחת הב"י, והנוסח שלפנינו מופעה ואולי צ"ל והיו מהלכים בן יומין כצאן. ועיין ב"ר פ"ד אות א' רבי לוי זרבנן ר' לוי אמר לשלשת ימים היתה אשתו מעוברת ויולדת כו', זרבנן אמרין ליום אחד היתה אשה מעוברת ויולדת כו', וראיתי בבית תלמוד ח"ג עד 385 שחיקן ג"כ בן ויהי מהלכין בן יומין כצאן כי הצאן אינן יולדות שתי פעמים בשנה אך הולכות ביום הולדתן, ויוכל היות כי מעתיק אחר כתב בן עפ"י המסופר כספר אלרד הרני על צאן בני משה שיוולדות שני פעמים בשנה. ד' זכות אבות עומדת להם עד חזאל מלך ארם, שנאמר וחזאל מלך ארם וגו'.

[ג] ד"א ויהיו בני נח. וזשיה כי מרעים יכרתון וקדידי המה יירשו ארץ וגו' (תהלים לו ט), כי מרעים יכרתון אלו אנשי דור המבול, וקדידי המה יירשו ארץ, זה נח ובניו שנמלטו מן המבול, ויצאו מן התיבה, והיו מסתכלין לפניהם ולאחריהם לראות בריה או איש או אשה ולא היו מוצאין, שנאמר ועוד מעט ואין רשע והתבוננות על מקומו ואיננו (שם שם) וענוים יירשו ארץ. (שם שם), זה נח ובניו [שנאמר] שלשה אלה בני נח, וסאלה נפצה כל הארץ (בראשית ט יט). והתענגו על רוב שלום (תהלים שם) ומה רוב שלום היה להם, שהיו עמהם האריות והדובים והנמרים והזאבים והתנינים והשרפים והעקרבים וכל חיות ושרצים נתונין עמהם בתיבה, ולא הזיקו זה לזה, יש שלום גדול מזה, לכך נאמר והתענגו על רוב שלום:

פרק י"א נביאים

[א] (ט) ועף ה' אשא [כי חטאתי לו] (מיכה ז ט). וזשיה חטאתי אודיעך וגו' (תהלים לב ה), אמרה כנסת ישראל לפני הקביה רבוננו של עולם בראשונה אמרתי לא חטאתי והבאת עלי יסורים, שנאמר הנני נשפט אותך על [אמרך לא חטאתי] (ירמ' ב לה), ועכשיו אני אומרה חטאתי רחם עלי, דכתיב ועף ה' אשא כי חטאתי לו וגו' (מיכה שם), וכיון שיצאתי לגולה אמרו לי מי נתן למשיסה יעקב [וישראל לבחוזים] (ישעי' מב כד) אמרתי הלא ה' זו חטאנו לו וגו' (שם שם), אף עכשיו אני אומרת כי חטאתי לו וגו' (מיכה שם), שהודייה יפה לי, שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח [ומודה ועוזב ירוחם] (משלי כח יג), דוד כשעשה אותו המעשה ובא נתן הנביא והוכיחו, (נ) ובשביל שאל דוד חטאתי מאד אשר עשיתי את הדבר הזה (דהיא כא ח), מה אמר לו נתן גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג), ומה את מבקשת, אמרה לו כשם שהוצאת לנח מחשך לאור, כך עשה לי, (והוציאני) [ויציאני] לאור אראה בצדקתו (מיכה שם ז ט), אמר לה וכך

הערות ותקונים

בגמרא שבת נ"ה ע"א איתא מאימתי המה זכות אבות, שמואל אמר מימי חזאל, שני וחזאל מלך ארם וגו' עד עתה, ופירש"י אבל סבאן ואילך השליכם ולא פנה אל ברית אבות ע"כ, וע"ש בתוס' ד"ה ושמואל אמר, ובירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ז ע"ד) איתא עד איכן היתה זכות אבות קיימת עד ימאחו, שנאמר ויתן ה' אותם וגו' עד עתה, עד אותה השעה זכות אבות קיימת, ויש לחקן עד חזאל, וכן נשנה המאמר מירושלמי בסדרש וי"ד פל"ו אות ו' וגם שם במקום עד יתואחו צ"ל עד חזאל, ובפלי' התוס' בגמרא שבת שם הביאו את המדרש וי"ד ולא הזכירו את הירושלמי.

[פ"א] (ב) ועף ה' אשא וזשיה חטאתי אודיעך וגו', בכ"י מן אנ"ב חסדים איוה דמים ולא סיים כמה דפתה, כי פתח פרשת נביאים ועף ה' אשא, וזשיה לנוצרי בריתו ועדותיו זה אברהם שנצד ברית מילה, ועדותיו של הקב"ה. רק מה נמצא רק ההתחלה ועף ה' אשא וזשיה, ומבאן ואילך חסר ומתחיל מן אמצע פרק י"ט לנוצרי בריתו ועדותיו זה אברהם כו' וחסר מן ההתחלה פ"א עד אמצע פ"ט, כי נאברו איוה גליונות ע"ש בפ"ט הערה ט' והנה חשכתי כי בכ"י הנמצא באקספארד נשכחו הדפים כי הרף נשלם במלת וזשיה ואח"כ ברף של אחריו מתחיל לנוצרי בריתו ועדותיו, ושאלתי את הסעתק אשר העתיק הספר בעדי וכתב אלי כי הוא באמצע הרף צד 11 שורה ט' לכן ה' נחסר כבר לפני הסופר מן הכ"י וכאשר מצא כן העתיק, (ב) ובשביל שאל דוד חטאתי מאד אשר עשיתי את הדבר הזה (דהיא כא ח) מה אמר לו

אני עושה, כיון ששמע כך התחיל אומר אל תשטחי אויבתי וגו' (שם שם ח): [ב] ד"א ועף ה' אש. נ) יש שלקה ובעט, יש שלקה ובקש מאביו, ויש שאמר לאביו למה הרצועה זו תלויה הכני בה. יש לקה ובעט. זה איוב, כיון שנגע בו השמן התחיל צוות יסר מעדי שכמו ואימתו אל תבעתני (איוב ט לר), ואני מדבר ואיני מתירא, שנאמר (אדבר) [אדברה] ולא איראנו וגו' (שם שם לה). משל ז) לאיסרטיוטוס (סולדאט בלעיו) שנעשה לסמים, אמר הביה¹) בדקתי זה וזה והליסמים נטו, כלם מן ה) איסרטיא, כך אמרו לו חביריו לאיוב איבדתו הלפים (פי' בלשון יון תוחלת ותקוה) שלך, אמרת (אדבר) [אדברה] ולא איראנו, אמרו אפשר אתה מדבר ולא מתירא, אדם הראשון יציר כפיו של הקביה נוצר בצלם וברמות, כיון ששמע קולו לא יכול לעמוד בו, שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים וגו' (בראשית ג ח), ואת אמרת אדבר ולא איראנו, אמר להם יפה אמרתם, אמר להן מפני ששמע לאשתו נעשה לו כך, התחיל אומר האשה אשר וגומר (שם שם יב), אבל אני כשרצה אשתי לומר לי ברכ אלהים ומות (איוב ב ט) אמרתי לה כדבר אחת הנבלות תדברי (שם שם י), לכן (אדבר) [אדברה] ולא איראנו למה כי לא כן אנכי עמדי (איוב ט לה), איני כאדם שאמר האשה אשר נתת עמדי וגו' (בראשית ג יב), אמרו לו הרי אברהם שמע דבריו ולא יכול לעמוד שנאמר ויפול (אברהם) [אברם] על פניו וגו' (שם יז ג), וכן בלעם נופל וגלוי עינים (במדבר כד ד), אף אנו שומעין דבריו ונופלין ואת מדבר כנגדו ולא מתירא, אין אנו שוין לך, אמר להם גם לי לבב כמכם (ולא) [לא] נופל אנכי מכם וגו' (איוב יב ג). זה לקה ובעט.

¹) פי' מאל למכורת אנשים שהי' בהם נדיקים ובינונים ונעשו כלם חכמה של למסים אמר המלך בדקתי את כלם וינאלו כלם מן דרך הישר וכן אמרו חכמיו לאיוב שדקדק הקב"ה את עולמו ומנאל שנס אחז נסה מן הדרך הישר שאלתם מקומו מהקב"ה שאלה חסן לדככ כפניו בלי יראה שמכ.

הערות ותקונים

נתן גם ה' העביר חסאתך לא תמית (ש"ב יב יג), מה הביא המסדר פסוק מן ד"ה ושם הוא יען כי ספר את ישראל ולא נזכר שם מן נתן הנביא כלל רק צ"ל ובשביל שא"ל דוד חסאתי לה' (ש"ב יב יג) ועל זה הביא מה אמר לו נתן גם ה' העביר חסאתך לא תמית (שם שם). נ) יש שלקה ובעט, המאמר הזה נזכר משו"ט מזמור כ"ו אות ב' וע"ש בהערה ב' ג' ושם הארכתי, והביא בליקטם איוב רמז תתקיה בשם שו"ט, ועיין ס' שמחות פ"ח, והמסדר מן אנ"ב הוסיף וגרע כי לא הביא רק שלש ושם חושב ארבעה ע"ש את המשל הוסיף המסדר גם חסאתי ומה זכור נא, ז) לאיסרטיוטוס שנעשה לסמים, בכל הרמזים לאיסרטיוטוס, ונוסף מן מהר"ם די לונגונו סולדאדו בלע"ז ואח"כ נוסף בדפוס ווילנא מאת ה' אברהם ז"ל, כת וחבורה" והמפרים פנר עם הפי' שהוא גם המלות שנעשה לסמים וכן נרפס כן בדפוס זאלקווא, ובדפוס ווארשוי עם עץ יוסף השמיט הפי' והשמיט גם המלות, שנעשה ליסמים" והנה המלה איסטר-מיוטוס הוא יוניתי ופי' איש צבא ושר צבא (סולדאט), עיין ערוך ערך אסטרמיוט וערך אסטריוט אבל נמצא עוד מלה שהובא בערוך ערך אסרטיוט שפי' חבורה ע"ש ולכן הוסיף ה' אברהם ז"ל, כת וחבורה" אבל אין הוראת המלה שייך למאמר הזה, ה) איסרטיא, פי' בלי ורומי דרך והוא כמו אסרטיא עיין ערוך ערך אסטרט. ו) הלפים, הוסיף מהר"ם די לונגונו, פי' בלי תוחלת ותקוה" וראיתי כי בעל ערוך השלם הוסיף המלה בערך הלפים מן אנ"ב והביא המלה

(ז) יש לקה וביקש מאביו זה חזקיהו, בשעת שחלה והסב פניו אל הקיר, שנאמר ויסב חזקיהו פניו [אל הקיר וגו']. וזכור נא את וגו' (ישעי' לח בג), ומהו זכור נא, אלא כשחמא ישראל שלח עליהם נחשים שרפים, כשצעקו אל משה אמר לו הקב"ה עשה לך שרף וגו'. ויעש משה נחש וגו' (במדבר כא ח ט) וכך היה עומד נחש הנחשת כל זמן שאדם נישך, היה מסתכל בו ומתרפא, עד שעמד חזקיהו וראה את ישראל זונים אחריו, אמר עכשיו כל מי שהוא צריך להתרפאות יהא הולך אצל זה וסניח את הקב"ה, העבירו, שנאמר וכתת נחש נחשת וגו' (מ"ב יח ד), התחילו לומר, מה אתה עושה, מה שהתקין משה את סותר אמר להן כל מי שצריך להתרפאות יסתכל בהב"ה ויתרפא, שנאמר הביטו אליו ונהירו ופניהם אל יחפרו (תהלים לד ו), וכן הוא אומר בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא (קם) [היה] כמוהו וגו' (מ"ב יח ה), זה שלקה ובקש מאביו, ומי הוא שאמר לאביו ח) הרצועה זו תלויה הכני בה, אלו ישראל, שאמרו להקב"ה רעה עמך בשבטך וגו' (מיכה ז יד), וכן אמרו לו זעף ה' אשא וגו' אראה בצדקתו (שם שם ט) :

פרק י"ב כתובים.

[א] לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא וגו' (תהלים כו א). ב) ושיה קרוב מצדיקי [מי יריב אתי וגו'] (ישעי' נח). ג) איר אחא משום ר' שמעיה לפי שאומות העולם מבקשין לבא על ישראל לומר שונא אותם הקב"ה נלך עליהם, והם אומרים להם שופים שבעולם מי הוא זה שונא לקרובו של דיין ויעמוד בו לפני הדיין אינו יכול, ואנו הקב"ה קרובינו ואתם יכולין לנו, דכתיב קרוב מצדיקי וגו', בוא וראה אין שבחו של אדם כשאושר הדיין קרובי הוא ואימתי שבחו של אדם ג) בשעה שהדיין אומר בפיו פלוני קרובי הוא וקורא לו קרובי, כך אמרו ישראל אעפ"י שאמרנו קרוב מצדיקי, אלא הוא תחלה קרא אותנו קרובי, שנאמר וירם קרן לעמו וגו' לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יא), לכך נאמר ^א) אורי וישעי ממי אירא וגו', איני מתירא מכל בריה, למה ששמו של הקב"ה שהוא עושה מלחמתו, שנאמר ה' איש מלחמה וגו' (שמות טו ג), ובמה הוא עושה מלחמה, בשמו, שנאמר ה' שמו (שם שם). ואף האיסות מתיראין ממנו בשעה שאנו עוסקין בתורה, שנאמר וראו כל עמי הארץ [כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך] (דברים

^א) אורי וישעי. כמו נר לרגלי דכרך ולור לנתיבתי כי נשפה שלנו עוסקין בחסד ה' מני ומנלי וליה מחיילין ממנו כמו בלור היום נעולים מלפנים ומחיות דעוה ולינו קרוב לנו אלף בחסדו.

הערות ויקונים

היונית ἀγαπή ומפרש תקוה ותוחלת (האמפנונג). ז) יש לקה וביקש מאביו זה חזקיהו. במס' שמחות פ"ה איתא וי"א אף חזקיהו לוקה ובעט. ח) הרצועה זו תלויה הכני בה אלו ישראל בשו"ס הגי' זה דוד.

[פ"ב] ב) ושיה קרוב מצדיקי. לא נודע לי המקור. ג) איר אחא בשם שמעיה. לא נמצא שר' אחא ואמר בשם ר' שמעיה, וזמו של ר' שמעיה נמצא במכילתא בשלה מ"ס ב' פרשה ג', ובעל מדר"ר לא הביאו. ג) בשעה שהדיין אומר בפיו. בכל הדמוסים בשעה שאין הדין אומר בפיו.

כח י) וכן דוד אמר לגלית אתה בא אלי בחרב [ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות וגו'] (שי"א יז טו), שבשמו של הקביה היו ישראל מנצחים, וכך עשה אסא, שנאמר ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרנו ה' אלהינו כי עליך נשעננו ה' וזבשמך באנו על ההמון הזה (דהי"ב יד י), לכך נאמר וראו כל עמי הארץ וגו' :

פרק י"ג תורה.

[א] ה) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר (בראשית טו א). וזוהי יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז). עד שלא נברא העולם נ) צפן הקביה את התורה עד שיעמוד אברהם ויטול אותה, שנאמר עקב אשר שמע [אברהם בקולי] (בראשית כו ה), מלמד שקיים אברהם אבינו את כל המצות ואת כל התורות, שנאמר ותורתו (שם שם). ג) ארשב"ג משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין קיים אברהם, שנאמר עקב אשר וגו', לכך אמר שלמה יצפון לישרים תושיה. א"ל הקביה אברהם אתה עסקת בתורה, חייך שאני מנן לך, כשם שאדם אוחו את המנן זה ואפי' זורקין בו חצים או אבנים המנן מקבל, כך אני נעשה לך מנן, ולא לעצמך, אלא אף בניך אם יהיו עוסקין בתורה. כשם²) שאתה עסקת כך אני נעשה להם כמנן, שנאמר אמרת ה' צדופה מנן הוא [לכל החוסים בו] (שי"ב כב לא), לכך נאמר יצפון לישרים תושיה : [ב] ד) ד"א אחר הדברים האלה. וזוהי רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת (משלי יא יח). אברהם שזרע צדקה והי' מאכיל את העוברים ואת השבים, שנאמר ויטע אשל וגו' (בראשית כא לג), א"ל הקביה חייך שכר אמת יש לך אל תירא אברם [וגו' שכרך הרבה מאד] (בראשית טו א). רשע עושה פעולת שקר (משלי שם). זה נמרוד הרשע שהי' עושה צלמים ומטעה את הבריות, שנמשלה ע"ז בשקר, שנאמר כי שקר נסכו ולא רוח בם (ירמ' י"ד), לכך נאמר רשע עושה פעולת שקר. אבל אברהם זורע צדקה שכר אמת (משלי שם): [ג] ה) ד"א אחר הדברים האלה, מה כתיב למעלה מן הענין וישמע אברהם [כי נשבה אחיו] (בראשית י"ד יד), וכי אחיו היה לוט, אלא שבחו

²) כשם שאתה עסקת. סי' כי נדחת לעסוק בדין. הוא העיון כס נעסק ועמל ומידוזה ולקולל העלמות אורח. וכן חכמה חז"ל שנתנו לו כי כליותיו כפי רכנים ולמדו אותו חורב סהולל חידושין תלבו וגלל כלליה ופסמי' כ"כ נמירי מסי' ע"ז דל"א מי פקקי הוי.

הערות ותקונים

[פ"ג] ה) אחר הדברים האלה וזוהי יצפון לישרים תושיה, לקוח מלה במלה מן תנחומא לך אות י"ד ונשנה גם בתנחומא הגרסא מכבר אות י"א אבל בעל אג"ב לקח מן תנחומא הקדום, וע"ש הערה קמ"ח. נ) צפן הקביה את התורה עד שיעמוד אברהם ויטול אותה, בתנחומא צפן הקביה את התורה לאברהם וע"ש הערה ק"נ נוסחאות שונות והבאתי גם את אג"ב. ג) ארשב"ג משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין קיים אברהם, בתנחומא לך אית א' בהערה ח' הארכתני בזה ע"ש. ד) ד"א אחר הדברים האלה וזוהי רשע עושה פעולת שקר, תנחומא שם אות ט"ו, ובתנחומא הגרסא מכבר אות י"ב ועיין בתנחומא שם הערה קנ"ו. ה) ד"א אחר הדברים מה כתיב למעלה מן הענין. תנחומא שם אות מ"ז ובגרסא מכבר אות י"ג וע"ש בהערות

של אברהם, אחר כל אותה המריבה שעשו, שנאמר ויהי ריב וגוי' (שם י"ז), ולא נזכר אברהם ואח"כ קוראו אחי, שנאמר כי אנשים אחים אנחנו (שם שם ח). וירק את חניכיו (שם יד יד). מכאן אתה למד שנשל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן, ואמר להם, למלחמה אתם יוצאין להציל לזמנו אתם תולכין, לא התנו עיניכם בממון, אם בשביל כסף וזהב אתם יוצאים, הרי כמה לפניכם, שנאמר וירק את חניכיו, ואין וירק אלא שחיפה אותן כסף וזהב, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקק חרוץ (תהלים סח יד). דיא וירק שהריקן ברברים שכתוב בתורה מי האיש הירא ורך הלבב וגוי' (דברים כ ח), וכן עשה אברהם, א"ל למלחמה אתם יוצאים, מי שיש בידו עבירות ומחירא מן מעשיו לא יצא עמו, כיון ששמעו כך כל אותן האנשים מי שירדע בלבו שחטא לא יצא וחזרו להן כולן ולא נשתייר עם אברהם אלא אליעזר בלבד שהיה בשר, אמר הביה לאברהם הוא ילך עמך שאני נותן בו כח של שלש מאות ושמונה עשר, וכאילו שאף הן יוצאין עמך, וכן את מוצא אליעזר בגימט' שלש מאות ושמונה עשר. ויירדוף עד דן (בראשית יד יד), מה ראה לרדוף עד דן, כי כן אמרו רבותינו שני דברים מכין לפניו ולאחריהם, ע"א ושביעית הנוטע ערב שביעית חייב ומוצאי שביעית חייב, כך ע"א מכה לפניו ולאחריה, והאיך לפניו, עד עכשיו שעתידי ירבעם בן נכט שמעמיד ע"א בדן, שנאמר וישם את האחד בבית אל [ואת האחד נתן בדן] (מ"א יב כט). וכן הגיע אברהם עד אותו מקום ולא רדף עוד, שנאמר וירדוף עד דן וירדפם עד חובה (בראשית יד טו). שדן וחייב, ויחלק עליהם לילה (שם שם). י הקביה בשביל אברהם, שנאמר ויהי בחצי הלילה והי הכה וגוי' (שמות יב כט). וישב את כל הרכוש וגוי' (בראשית יד טו) מיד ויצא מלך סדום וגוי'. כיון שראה את אברהם יוצא לרדוף היה משחק עליו, שנאמר כל רואי ילעיגו לי וגוי' (תהלים כב ח). והיה זה יצא לרדוף יג) ששה עשר מלכים ולגיונותיהן, כיון שחזר בשלום ירדפם יעבור שלום (ישע"י מא ג). ויצא מלך סדום לקראתו וגוי', אמר לו כבקשה ממך תן לי הנפש וגוי' (בראשית יד כא), מיד נשבע לו אברהם, שנאמר הרימותי ידי וגוי' (שם שם כב), ואין הרימותי אלא שבועה, שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים [וישבע בחי העולם] (דניאל יב ז). אם מחוט וגוי' (בראשית יד כב), למה שהקביה הבטיחני שהוא מעשרני, שנאמר ואברכה מברכך וגוי' (בראשית יב כ), ואני אפול משלך שתאמי אני העשרתיך אם מחוט וגוי', אמר לו הקביה אתה אמרת אם מחוט, יג) אני

הערת חקונים

שלי מן הערת קכ"ט והלאה. ויירדוף עד דן, מה ראה לרדוף עד דן כו', תנחומא שם אות י"ז וע"ש בהערות שלי. ז) מכאן אמרו רבותינו. ע"ין תנחומא שם הערת קס"ה. ח) וכבר הגיע אברהם עד אותו מקום, צ"ל וכיון שהגיע כמו שהוא בתנחומא וע"ש הערת קס"ה. ט) שדן וחייב ע"ש הערת קס"ה. י) הקביה בשביל אברהם. ע"ש הערת קס"ה. יא) כיון שראה את אברהם יוצא לרדוף הי' משחק עליו. ע"ין שם הערת קכ"ע והבאתי שם את אנ"ב. יב) ששה עשר מלכים. ע"ין שם הערת קע"א. יג) אני נותן לבניך חוט של צדקה שיהא מקפין בשם ששנו חכמים, יש לתקן כמו שהוא בתנחומא שם. היך שאני נותן לבניך מזבח שחוט של מיקרא מקיפו בשם ששנו חכמים, וחכונתה למשנה מדות פ"ג מ"א המזבח הי' מוקף בחוט של מיקרא

נותן לבניך חוט של צדקה שיהא מקיפן, כשם ששנו חכמים¹. (י) ד"א אני נותן לבניך מצות ציצית שהיא של חוט, שנאמר ועשו להם ציצית (במדבר טו לח). אתה אמרת ער שרוך נעל, (ט) אני נותן לבניך מצות חליצה, שנאמר וחלצה נעלו (דברים כה ט). ד"א אני נותן לבניך בזכות כך מצות הפסח, שנאמר וככה תאכלו אותו וגו' נעליכם ברגליכם (שמות יב יא). ד"א אתה אמרת אם מחוט, אני משבח לבניך בחוט, שנאמר כחוט השני וגו' (שה"ש ד ג). ד"א בזכות כך אני פורע משונאיהם, שנאמר על אדום אשליך נעלי (תהלים ס י). ד"א אתה אמרת ער שרוך נעל, (ט) אני משבח לבניך במנעליהם, שנא' מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש ז ב), אתה מאסת שכרו של בשר ודם, ראה שכר שמתוקן לך לפני, שנאמר שכרך הרבה מאד (בראשית טו א) :

פרק יד נביאים.

[א] (ב) חזון ישעיהו בן אמוץ (ישעי' א א). ושיה ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וגו' (הושע יב יא). אמר הקב"ה² וודאי ודברתי על הנביאים אלא אנכי חזון הרביתי, שכולם אין נבואתו של זה דומה לזה, והאיך עמוס ראה אותי עומר, שנאמר ראיתי את ה' נצב על המזבח וגו' (עמוס ט א), ישעיה ראה אותי יושב, שנאמר (ראיתי) [ואראה] את ה' יושב על כסא וגו' (ישעי' ו א), משה ראה אותי כגבור, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג). דניאל ראה אותי כזקן, שנאמר ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז ט), לכך נאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא), ואף ישעיה כשנתנבא אמר תחילה התוכחות, למה היה דומה לבעל הבית שהיה לו בן והכעיסו הבן, עבר אביו וראה את נ' הבלר יושב, קרא אותו ואמר

¹ נראה כהסו"ט דתנן וחוט של סיקרא חוננו בלחמא להכדיל בין דמים עליונים לדמים תחתונים, ומש' חוט של צדקה הוא כמו וחטאת את החזנה שנסתר ומצדיק לחוטו.
² וודאי. סי' בלחמא דכתיב על הנביאים, רק לכל נביא נלחתי לו בסגנון אחר.

הערות ותקונים

באמצע להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים, ובתנחומא הנדפס מכבר חגי' אני מטהר את בנך במזבח שחמא מוקפת בחוט של סיקרא כמו ששינו חכמים מפרש: נראה כההוא דתנן וחוט של סיקרא חוננו באמצע, ומ"ש חוט של צדקה הוא כמו וחטאת את המזבח (צ"ל וחטאו את המזבח [וחוקל] מ"ג כ"ב]) שנסתר ומצדיק אותנו עכ"ל. ובדפוסם ואלקווא בהוצאת ה"ר יעקב מבראר מחק כל זה מפרוש הר"א, והביא: נ"א אם מחוט אלו הקריבנות כהאי דתנן וחוט של סיקרא מקיפו עיין ב"ר מ"ג. ובא ה"ר חנוך זונדל בהוצאה דפוס ווארשוי והוסף זה בפנים הספר ונדפס שלא במקום הראוי כי זה שייך אחר המלות כשם ששנו חכמים, ובמ"י שלו עץ יוסף כתב, וגרסינו חוט של צדקה יש ליישב ברוחק שהוא ע"ר וחטאת את המזבח שנסתר ומצדיק אותנו" וזה לקח מפי' ה"ר אברהם ו"ל והביא לשון הכתוב עם הטעות ודרכו תמיד להביא מפי' הר"א אל תוך פירושו ולפעמים ציין, מפרש ראשון" כמו שראה בדפוסם ואלקווא ונעלם ממנו כי הוא פירוש מה"ר אברהם ו"ל. (י) ד"א אני נותן לבניך מצות ציצית, עיין בתנחומא שם הערה קע"ה והבאתי שם את אנ"ב. (ט) ד"א אני נותן לבניך מצות חליצה. בתנחומא חגי' מצות הנעל ועיין שם הערה קע"ו. (ט) ד"א אני משבח לבניך במנעליהם. עיין בתנחומא שם הערה קע"ו. [פ"ד] (ב) חזון ישעיה ושה ודברתי על הנביאים וגו'. לא נודע לי המקור. (ג) הבלר

לו לך כתוב שאני¹) כושר בבני, והלך וכתב ולא היה שם עדים ולא חתם. אחר-זמן הלך הכן ונפל לרגלי אביו, ובקש היסנו וקבלו, ואחר כך עבר אביו אצל אותו הבלבל ואמר לו הבלבל: מה לך הנחת אגרת שכתבת לכפור בבנך ואמרת לי להביא עדים וכתוב שאני כושר בבני, אמר לו שמא אמרת לי כך בכעסי אכפור בו, חס לי וכי יש לי אחר בעולם אלא הוא, אין אני כושר בבני. ג) שמא מרמה (פי' איש אחר אמר לך ואתה חושב שאני הוא) את אותי, כך הכעיסו ישראל להקביה וקרא לישעיה ואמר לו כתוב שאני כושר בבני התחיל כותב שמעו שמים²) וגוי' (ישעיה א ב), למה כושר אני בהן שהן הכעיסו אותי בנים גדלתי ורוממתי וגוי' ידע שור קונהו וגוי' (שם שם ג), אחר זמן בקשו ישראל מן הקביה וקבלו, אותו הפה שאמר והם פשעו בי (שם שם ב), חזר ואמר סחיתי כעב פשעך וגוי' (ישעי' מד כב), וקבלו שנאמר שובה אלי כי גאלתיך (שם שם), אמר לו ישעיה רבשיע אין אתה חותם על מה שכתבת לכפור בבנך, אמר לו הקביה איני כושר בבני שמא דמיתה אותי, שנאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא): [ב] ד"א חזון ישעיהו. ושיה יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים הקצורנה (משלי י כז), יראת ה' תוסיף ימים זה ישעיה שחיה שנים הרבה מליתו של ישעיה כמה מלכים קפל, שנאמר חזון ישעיהו וגוי' ד) אמרו רבותינו סאה ועשרים שנה היה ישעי' כנגד ק"כ שנה של ארבעה מלכים הללו עזויהו יותם אחו יחזקיהו למה יראת ה' תוסיף ימים: [ג] ד"א חזון ישעי' ה) בעשרה לשונות דברה הנבואה, אמירה דיבור הגדה חידה משל מליצה נבואה משא הטפה וחזיון, ואין את סוצא קשה מכולן אלא חזון, שכך אמר ישעיהו חזות קשות הוגר לו (ישעי' כא ב), וכשנגלה הקביה על אברהם בחזון נגלה עליו היה סתירה לומר שנגלה עליו בדבר קשה, שנאמר אחר הדברים האלה וגוי' במחזה לאמור (בראשית טו א), אמר לו הקביה סתירה את שנראיתי לך בחזון, חייך שאיני מראה לבנך³) אלא

¹) כושר בבני. פי' שמעתי נחלם מכלל בישא לאחרים וכן ראה הקבים ליתן את חיי מכל נחלם ישראל לזרים שנאמר (חלנכס) [אדמחכס] לנדיכס צייס מוכלים לוחם.
²) שמעו שמים וגוי' כי כ' דכל מה חילכי כ' דכר. למה לי אני כושר בבני ורואה לנרסם מאלני כי פשעו בי ולכן קרא לשמים ולרץ. סתירה חיי מסורה חסם הסגתם הקבים לבדו ובספשיכס מסרה חסם מפשלת וחקוקה השמים ורזוני חרץ.
³) אלא בחזון. פי' מה שנאמר אלל חיי, נמחש לאון קשות שגלהם לאכריסם סורעניות שמחיד להקסם מלכרעם מלכויות כשמו' כלך חיי סורע מלכרעם שני חזו' כוית בחזו' לילול עיין סס בדמילל.

הערות ותקונים

טו' כותב (שרייבער). ג) שמא מרמה את אותי, פי' איש אחר אמר לך ואתה חושב שאני הוא. הוא דברי סתירה די לונאנו, ובעל עץ יוסף הביא זה במירושו, ואין מנחם לו, ולא זכר שם ר' מנחם די לונאנו עליו. ד) אמרו רבותינו סאה ועשרים שנה היה ישעי' כנגד ק"כ שנה של די מלכים עזויה יותם אחו יחזקיהו. לא נודע לי המקור אנה מצא זה, גם המספר אינו עולה יפה, הנה ארבעה מלכים מלכו סאה וי"ג שנים, עזויה מלך ג"ב, ויוותם מלך ט"ו, ואחו מלך ט"ו ויחזקיהו מלך כ"ט. ה) בעשרה לשונות דברו הנביאים, במדרש ב"ר פמיד אות ו' ושהיש

בחזון, האִיךְ אֲנִי פֹרַע מִשְׁוֹנָאיהֶם, שֶׁכֶךְ רָאָה דְנִיָּאל שְׁנֹאמֶר חֹזֶה הוּיָת בַּחֲזוֹן לִילִיָּא וְאִרוּ עִם עֲנְנֵי שְׁמַיָּא כְּבֵר (נֶשֶׁ) [אַנְשֵׁ] אֲתִי הוּה וְעַד עֲתִיק יוֹמַיָּא מִטָּא וּקְדָמוּתִי הִקְרִבוּהוּ (דְנִיָּאל ז יג). אֶל תְּהִירָא שְׁנַגְלָתִי לֶךְ בַּחֲזוֹן אֶל תִּירָא אֲבָרָם וְגַ' (בְּרֹאשִׁית שֵׁם): [ד] ד' א חֲזוֹן יִשְׁעֵי הָהוּא שְׁנֵי נְבִיאִים נִתְנַבְּאוּ בְּרִשְׁוֹן זֶה, יִשְׁעִיה וְעוֹבְדִיה, יִשְׁעִיה גְּדוֹל שְׁבַנְבִּיאִים, וְעוֹבְדִיה קָטָן שְׁבַנְבִּיאִים, (ו) וִישׁ אֹמֶרִים גֵּר הִיָּה, (ז) וּמִנִּי, אֲלֵא כָל נְבִיא שְׁאִינוּ מוֹכִיר אֲבוֹתָיו מוֹכִיר מְקוֹמוֹ, וְכֵן אֵת מוֹצֵא הוֹשַׁע בֶּן בָּאֲרִי (הוֹשַׁע א א) הָרִי אֲבִיו שֶׁהוּא נְבִיא, עֲמוֹס הַזִּכִּיר מְקוֹמוֹ, דְּבָרֵי עֲמוֹס אֲשֶׁר הִיָּה בְּנוֹקְדִים מִתְּקוּעַ (עֲמוֹס א א). וְכֵן מִיכָה הַמֹּרֶשֶׁתִּי (מִיכָה א א), שְׁהִיָּה נְבִיא, (ח) (עָדוּ בֶן זִכְרִיָּה) [זִכְרִיָּה בֶן בְּרַכְיָה בֶן עָדוּ הַנְּבִיא] (זִכְרִיָּה א א) נְבִיא בֶן נְבִיא, צַפְנִיָּה נְבִיא, בֶּן נְבִיא, עוֹבְדִי לֹא הַזִּכִּיר לֹא אֲבִיו וְלֹא מְקוֹמוֹ, אֲלֵא מִתָּם חֲזוֹן עוֹבְדִיהוּ (עוֹבְדִי א א), שְׁהִיָּה גֵר שְׁהִיָּה הִירֹד שְׁבַנְבִּיאִים, אֲבֵל יִשְׁעִיה חֲזוֹן יִשְׁעִיהוּ בֶן אֲמוֹן, חֲזוֹן עוֹבְדִיה, שְׁנִיהֶם שׁוֹוִין כְּאֶחָד וְהָאִיךְ עוֹבְדִיה לֹא נִתְנַבְּא אֲלֵא בְּפָנֵי זְקֵנִים גְּדוֹלִים, שְׁנֹאמֶר חֲזוֹן עוֹבְדִי כֹה אָמַר ה' (עוֹבְדִיה א א), הָרִי מִפִּי הַקְּבִיָּה, מִפִּי סְנֵהֲדִרִין מִנִּי, שְׁנֹאמֶר שְׁמוּעָה שְׁמַעְנוּ (שֵׁם שֵׁם), אָף יִשְׁעִיה נִתְנַבְּא מִפִּי הַסְּנֵהֲדִרִין, וְאִשְׁמַע אֵת קוֹל ה' אֹמֵר אֵת מִי אֲשַׁלַּח (יִשְׁעִי ו ח), מִפִּי הַקְּבִיָּה, וּמִי יֵלֶךְ לָנוּ (שֵׁם שֵׁם), מִפִּי סְנֵהֲדִרִין, שְׁאֲעִפִּי שְׁהִיָּה מִתְנַבְּאִים מִן הַקְּבִיָּה אֲלוֹ הִיתָה סְנֵהֲדִרִין זֹה הִימְנוּ לֹא הִיָּה לוֹ רִשׁוּת לְהַתְנַבְּאוֹת, לִכְךָ אֲתָה מוֹצֵא אֵת מִי אֲשַׁלַּח מִפִּי הַקְּבִיָּה, וּמִי יֵלֶךְ לָנוּ מִפִּי סְנֵהֲדִרִין, וְלִכְךָ נִתְנַבְּאוּ שְׁנִיהֶם בַּחֲזוֹן ט), שְׁחֲזוֹן גִּימְטְרִיא שְׁבַעִים וְאַחַד שְׁנִתְנַבְּאוּ שְׁנִיהֶם בְּשַׁבְעִים וְאַחַד סְנֵהֲדִרִין, (י) ר' בְּנִיָּה אֹמֵר חֲזוֹן שְׁנִתְנַבְּאוּ שְׁנִיהֶם בְּשַׁבְעִים וְאַחַד לָשׁוֹן, זֶה גְּדוֹל שְׁבַנְבִּיאִים, זֶה יִרְדּוּ שְׁבַנְבִּיאִים, וְלִמָּה כִּי אֵין לֵה' מַעְצוֹר לְהוֹשִׁיעַ בְּרַב אִם בְּמַעַט (שִׁיָּא יד ו).

פרק מז כתובים.

[א] לְדוֹד הִי, אֹרִי וְיִשְׁעִי מִמִּי אִירָא (תְּהִלִּים כו א), זִשְׁיָה לֹא תִירָאֻם (דְּבָרִים ג כב), שְׁבַשְׁעָה שִׁישְׁרָאֵל יִרְאִים מִן הַמְּקוֹם, אָף הָאוֹמוֹת יִרְאִים מִהֶן, וְכֵן דוֹד אֹמֵר ה' לִי לֹא אִירָא (תְּהִלִּים קיח ו), כִּשְׁהוּא שְׁלִי לֹא אִירָא, וְכִשְׁאֲנוּ מִנִּיחִין אֵת יִרְאָתוֹ, אָף הָאוֹמוֹת פּוֹשְׁעִין בָּהֶן, שְׁנֹאמֶר זִנָּה יִשְׂרָאֵל טוֹב אוֹיֵב יִרְדְּפוּ (הוֹשַׁע ח ג), וּמָהוּ טוֹב, טוֹב הִי לְכָל (תְּהִלִּים קס"ה ט), כִּשְׁהֵן יִרְאִין מִסְּנוֹ הַכֹּל יִרְאִין מִיִּשְׂרָאֵל, וְאָף הַחַיּוֹת מִתִּירָאִין מִהֶן, מִמִּי אֵת לְמַד מְדִנְיָאֵל, בְּשַׁעָה שֶׁהִשְׁלִיכוּ אוֹתוֹ לְגוֹב אֲרִיּוֹת לֹא הוֹיָקוּהוּ, שְׁנֹאמֶר אֱלֹהֵי שִׁלַּח מְלָאכִיה [וּסְגַר פִּיָּם אֲרִיּוֹתָא וְלֹא חִבְלוּנִי] (דְנִיָּאל ו כג), וְעִדְיִין

הערות ותקונים

רַבֵּנּוּ פ"ג פְּסוֹק בְּמַעַט שְׁעִבְתִּי, וְכִבְרִי שֵׁם חוֹשֵׁב צוּוֹי בְּמִקוֹם הַגֵּדָה שֶׁהוּבָא בְּאִג"ב, וְכִבְרִי גֵר פֶּלֶךְ מִפִּי הַטֶּפֶח וּמַעֲיִל קִרְיָאָה, (ו) וי"א גֵּר הִיָּה, בְּתַנְחוּמָא תוֹרִיעַ אוֹת י' אִיד יִצְחָק גֵּר אֲדוּמִי הִיָּה וְע"ש הָעֵרָה פ"ו, וְכֵן בְּסִנְהֲדִרִין ל"ט ע"ב עוֹבְדִי גֵר אֲדוּמִי הִיָּה, (ז) וּמִנִּי, הַכּוֹנֵנָה מִנִּי שֶׁנֶּר הִיָּה וְזֶה לֹא נִמְצָא בְּמִקְוֹת שְׁרַשְׁמִתִּי, (ח) עָדוּ בֶן זִכְרִיָּה, תְּקַנִּי זִכְרִיָּה בֶן בְּרַכְיָה בֶּן עָדוּ הַנְּבִיא (זִכְרִיָּה א' א') וּבְעוֹרָא הִי א' כְּתִיב זִכְרִיָּה בֶן עָדוּ, (ט) שְׁחֲזוֹן גִּימְטְרִיא עִיָּא, זֶה הוּא גִ'כְּ מִסְּמִדֵּר מִאִג"ב, (י) ר' בְּנִיָּה אֹמֵר חֲזוֹן שְׁנִתְנַבְּאוּ שְׁנִיהֶם בְּשַׁבְעִים וְאַחַד לָשׁוֹן, לֹא גִירַע לִי אִנֵּה נִמְצָא הַמֶּאמֶר הוּא בְּשֵׁם ר' בְּנִיָּה גַם כָּל מִקוֹם בְּשֵׁם וּמִדְרָשִׁים מוֹבָא שְׁבַעִים לָשׁוֹן וְלֹא שְׁבַעִים וְאַחַד.

אתה אומר דבר שיש בו נשמה, ומנין שאף מי שאין בו נשמה נתירא, שנאמר באברהם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז), אף האש נתירא מן אברהם, וכן חנניה מישאל ועזריה נתירא האש מהם, ואף המים נתיראו מישראל, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה וגו' (שמות טו יט), ואף לעתיד לבוא כן, שנא' כי תעבור במים וגו' (ישעי' מג ב), ה' לך ה' אורי וישעי וגו', אף האומות מבקשין לכה תחת כנפי השכינה בשעה שישראל עושים רצונו של הקב"ה, וכן את מוצא בדור ובל הגיתים שש מאות איש אשר באו (כרגליו) [כרגליו] סגת (ש"ב טו יח), וכן בשלמה ויספר שלמה (לכל) [כל] האנשים אשר בארץ ישראל (דה"ב ב טו), וכן בימי מרדכי ורבים מעמי הארץ מתייהדים (אסתר ח יז), וכן ישעיה אומר הן גור יגור אפס מאותי (ישעי' נד טו), מה הוא הן, נ' לשון יונת הן אחר, אמר הקב"ה הן גור יגור אפס מאותי, באחריותי, ג' מכאן ואילך כל מי שנתגייר באחריותך, מי גר אתך עליך יפול (שם שם), ומי היה שגר באחריותי, אברהם, שנאמר אחר היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג כא):

פרק ט"ז תורה

[א] ה' ויהי אברהם בן תשעים שנה (בראשית יז א). ושה יפית מבני אדם וגו' חגור חרבך וגו' (תהלים סה ג ד), אמרו בני קרח המזמור הזה על אברהם, מהו יפית מבני אדם, מבניו של אדם הראשון משה ומאנוש ומקין, ומבניו של נח, שנאמר וירד ה' לראות וגו' בני האדם (בראשית יא ה), הוצק חן בשפתותיך (תהלים שם), בשעה שנשבעת למלך סדום, שנאמר הריסותי [ירי אל ה' אל עליון וגו'] (בראשית יד כב), כשם שהיית משיח כך הוצק חן בשפתותיך, ומה שכר נתנו לך, על כן ברכך אלהים לעולם (תהלים שם), וכל מה שנשתבחת הנית לי, ירדת לכבשן האש נתנסת נסיונות הרבה ועמדת ורדת אחר חמשה עשר מלכים ונשתבחת בעולם, מה שעשית עשית, מכאן ואילך מבקש את להודיע גבורתי, חגור חרבך על ירך גבור, אותה שעה הורך והדרך הוא בעולם, ואימתי כך ויהי אברהם בן צ' שנה וגו' ואתנה בריתי וגו': [ב] (כ ד) א ואתנה בריתי

(¹) אורי וישעי. מפרש אורי שכול יום אש מחילת לכולה אש ודומה כל אשיות כמו נחור כסדים וככשן אש נכודלנכ. ויבטי כים סוף וכילדן ונקרא נים אורי אלים עמידין לילך ניכ נחור כי בית יעקב לכו וללכה וגו'.

הערות ותקונים

[פ"ט"ז] ה' לך ה' אורי וישעי. הפי' על זה מה"ר אברהם. הדפוס בעל עץ יוסף בדפוס ווארשוי באמצע המדרש, וראיתי בדפוס לבוב משנת תרכ"ו השמים המדפוס את המסגרת () כאולי הוא דברי המספר. (כ) ירון יונת הן אחר. שבת ל"א רע"ב ועוד באיות מקומות. (ג) מכאן ואילך כל מי שנתגייר באחריותך, מי גר אתך עליך יפול. עיין יבמות כ"ד ע"ב וברש"י שם.

[פ"ט"ז] ה' ויהי אברהם בן תשעים שנה ושה יפית מבני אדם. לקוח מן תנחומא לך אות כ"ב גם נמצא בתנחומא הנדפס סבכר לך אות י"ח וע"ש בהערות שלי מן הערה ר"ו עד רמ"ו ויש לחקן לפנינו באנכי עפ"י התנחומא אשר המסדר שאב משם. (כ) ד"א ואתנה בריתי. תנחומא שם אות כ"ג ובגדפס סבכר אות י"ט, ובכ"ד פס"ט אות ב' וכן הובא בילקוט תהלים

(בראשית יו ב). ושיה סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם [תהלים כה יד], איזה הוא סודו של הקב"ה, זו מילה, שלא גילה ה' (ג) מיסטריון (פ"י סוד) זו של מילה מאדם עד עשרים דור, עד שעמד אברהם ונתנה לו, שנאמר סוד ה' ליראיו זה אברהם, שנאמר בו, כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), אמר לו הקב"ה אם תתן מילה את נוטל סוד, סוד ה' ליראיו, סוד בגימטריא שבעים. שבעים נפש אני מעמיד ממך בזכות מילה שאתה נותן בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו' (דברים י כב), ומעמיד מהן שבעים סנהדרין, שנאמר אספה לי שבעים איש וגו' (במדבר יא טז), ומעמיד לכוין את משה שהוא הוגה את התורה בשבעים לשון, שנאמר בעבר הירדן בארץ מואב וגו' (דברים א ה), בזכות מה, בזכות מילה, שנאמר ה' אלהינו כרת עמנו ברית (שם ה ב). ברית זו מילה, לכך נאמר סוד ה' ליראיו, אמר לו הקב"ה לאברהם⁽¹⁾ (ד' דיו לעבר ששוה לקונו: ובריתו להודיעם) (תהלים כה יד). משל למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי, אמר מה אעשה לאוהבי זה מה אתן לו, זהב וכסף יש לו, עבדים ושפחות יש לו, אלא הריני חורגו (ס' זונין (פ"י חגורה) שלי, כך אמר הקב"ה לאברהם מה אתן לך, זהב וכסף יש לך, שנאמר ואברם כבר מאד (בראשית יג ב), אלא מה אני נותן לך, הרי אני חוגרך⁽²⁾ זונין שלי, ואתנה בריתי ביני ובינך וגו' ויפול אברם על פניו וגו' הנה בריתי אתך (שם יו ג ד), סוד ה' ליראיו: (ג' ו) ד"א ויהי אברם. אמר לו הקב"ה משעה שעמד אברהם ועד אותה שעה היה העולם אפל בע"א, אבל משעמדת והודעתני בעולם הארת בעולם, שנאמר מי העיר ממורת וגו' (ישעי' מא ב) אלא בוא וסול לפני שתהא סאיר כביכול, שנאמר ויאמר אליו אני אל וגו' ויפול אברם וגו'

⁽¹⁾ פ"י שפען חכמה, ואמר עד שלא מלתי היו בלוי המלכים ומזדווגים לי חלמך משמלתי הן בלוי ומזדווגים לי כ"ש נביא פ"י מ"ו. ל"ל הקב"ה חכמה ד"ך שלי חלמך וכו' ע"ש וזהו סוד ה' ליראיו שלא נכחז לסגולתו אלא כיוו וזהו דיו לעבר ששוה לקונו.
⁽²⁾ זונין שלי. פ"י שהמילה היא משמרת את האדם מן האוהב העניניה ומכנסו לשמור מדות טובות כמו החגורה מחזקת כל כבגדים על האדם כ"ש אם רח"ה ח"ה שנוקט וטעם כחש חניניה על מחנך כ"ש שהגש נוקט כמי שסורן נדר כן ח"ה זה שמור ויגור חומך ככל מיני נדרים.

הערות ותקונים

רמז תשיב וחזר הציון, ועיין בתנחומא שם בהערות שלי מן הערה ר"ו והלאה. (ג) מיסטריון, הוסף מהר"ם די לונאנו, פ"י סוד, והמלה יונית ורומית ופ"י סוד וסתר (נעתימנים). (ד) די לעבר ששוה לקונו, בתנחומא די לעבר להיות שוה לקונו, וע"ש בהערה רכ"א ושם האירכתי וראיתי באג"ב עם פ"י בעל עץ יוסף (דפוס ווארשוי) הוסף באמצע המדרש פ"י שטען אברהם כו', והוא לקוח מפ"י ה"ר אברהם ז"ל, ובעל עץ יוסף הביאו פנימה. (ה) זונין, מהר"ם די לונאנו הביא פ"י חגורה", ובתנחומא בהערה רכ"ב הכאתי נוסחאות שונות בהמלה הזאת והנכונה זוני והמלה יונית ורומית פ"י חגורה וע"ע בהערה הנ"ל, וראיתי בדפוס ווארשוי שבעל עץ יוסף הוסף באמצע המדרש פ"י שהמילה היא משמרת כו', הוא מפ"י ה"ר אברהם והביא את פירושו פנימה. (ו) ד"א ויהי אברם אמר לו הקב"ה כו', זה ליתא בתנחומא שם והם דברי המסדר, וכן ומי מל אותי הוא מתנחומא שם אות כ"ד ע"ש בהערה רכ"ו והעירותי כי מובא בלוקט נחמ"י רמז אלף ע"א בשם התנחומא, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות ב' בקצת שינויים והכאתי שם כי

אני הנה בריתי אתך (בראשית שם שם), אמר לו ז) ומי מל אותי, אמר לו ה' ב' את לעצמך, נטל אברהם חרב והיה אוהו בערלו, ובא לחתוך והיה מתיירא שהי' זקן והיה מרתית, מה עשה הקב"ה כביכול שלח ידו ואחו עמו, והיה אברהם חותך, ומניין ח) שכן עזרא מושב אתה הוא הי' (אלהים) [האלהים] אשר בחרת באברהם וגוי ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית (נחמ"ט ז ח), וכרות לו הברית אינו אומר כן, אלא וכרות עמו, מלמד שהי' הקב"ה אוהו עם יד אברהם, ואברהם חותך, הוי' וכרות עמו הברית, ותקם את דבריו כי צדיק אתה (שם שם):

פרק י"ז נביאים.

[א] ב) כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה (ירמ"י לג כה). ושיה' הבט לברית כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס (ההלים עד כ). הבט לברית אעפ"י שאין לישראל מעשים טובים הקב"ה גואלן בזכות המילה. הבט לברית כשהיו ישראל במצרים היו משתחוים לע"ז, שנאמר ואומר (אל אבותיכם בארץ מצרים) [אליהם] איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז), ולא גאלן אלא בזכות מילה, שנאמר וגם אני שמעתי את נאקת וגוי [ואזכור את ברית] (שמות ז ה), וכתיב וישמע אלהים את נאקתם [ויזכור אלהים את בריתו] (שם בכר) יצאו ממצרים ובאו לים והיו מפרים, שנאמר וימרו על ים בים סוף וגוי (תהלים קו ז), וביקש הים לחונקו, שנאמר והמים להם חומה (שמות יד כב), נ) שנתמלא עליהם חימה ובקשו לחונקו, כיון שהגיעו המים לבגדיהם ג) תלו בגדיהם מן המים, כיון שראה המים את המילה ברת, שנאמר הים ראה וינס וגוי (תהלים קיד ג), ומה ראה הים מילה וברת, ז) ולא נקרע אלא בזכות מילה, שנאמר לגזור ים סוף לגזרים (שם קלו יג). באו למדבר ובטלו את המילה ארבעים שנה, שנאמר כי מולים היו כל העם היוצאים וגוי כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל בכדברי וגוי ואת בניהם הקים וגוי (יהושע ה ז), כל ישראל בטלו את המילה ארבעים שנה, חוץ משבטו של לוי, שהן היו מולים את בניהם, שנאמר ובריתך ינצורו (דברים לג ט), זה ברית מילה, באו ישראל לעבור בירדן והיו ערלים ושבטו של לוי מהולין, והיו סובלין את הארון, ובקשו מי הירדן לחנוק את ישראל, מפני שהיו ערלים, מיד עשה להן הקב"ה נסים, באותה שעה כינס הקב"ה ששים ריבוא בין שני ברי ארון אצל הלויים, כדי שיראו מי הירדן מילה ויברחו, שנאמר הירדן יסב לאחור,

הערות ותקונים

מוכח באג"ב ונובע מתנחומא ז) ומי מל אותי. צ"ל ומי יכול אותי והוא לקוח מן תנחומא אות כ"ד וע"ש בהערות שלי ח) שכן עזרא מושב. וכ"ה בתנחומא שם וספר נחמ"י הי' נקרא בשם עזרא.

[פ"ז] ה) כה אמר ה' ושיה' הבט לברית. לא מצאתי המקור ותם דברי המסרר מרגפשיי. נ) שנתמלא עליהם חימה, במכילתא בשלח פ"ו מסוק וכני ישראל הלכו ביבשה, מנין שאף הים נתמלא עליהם חמה שנאמר והמים להם חמה אל תקרי חומה אלא חמה ועיין לקח מוכ בשלח י"ד בהערה קכ"ב ג) תלו בגדיהם מן המים. כ"ה גם בשתי ידות ובכל הרפוסים ואולי צ"ל בלו בגדיהם. ד) ולא נקרע אלא בזכות מילה שנאמר לגזור ים סוף לגזרים. פ"י למהולים, שכן קורין למהולים גזורים, ובמכילתא בשלח מסכתא כי פ"ג איתא ר' שמעון התימני אומר בזכות המילה

ט) אמר להן יהושע הנה (הארון) [ארון] הברית ארון כל וגו' (יהושע ג יא), והיו ששים ריבוא עומדים בין שני בדי ארון כביכול היו מעקצין את הארון בערלותם, והיכן פירושו של דבר, בירמיה שנא' הלך וקנית לך אזור פשתים (ירמ' יג א), שלא ניגער פשתן שלו אלא עם הקוצים שלו, ושמתו על מתניך (שם שם), והיה מעקץ לירמיהו אסר לפניו רבונן של עולם קוצים יש בו והן מעקצין אותי ואני מצטער, אמר לו הקביה ולא כך עשו בני בירדן כשהכנסתי אותם בין שני בדי ארון, והיו מעקצין את הארון בערלתם בקוצים, שנאמר כי כאשר ידבק האזור וגו' (שם שם יא), ומנין שערלה נקראת קוצים, שנאמר כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלים נירו לכם ניר ואל תורעו אל קוצים (ירמ' ד ג), וכתוב האלו להי' והסירו ערלת לבבכם וגו' (שם שם ד), הרי שהוא בקוצים, ראה מה ערלה שנאזה לפני הקביה, משה גדול הנביאים וחכמים וצדיקים על שעכב שעה אחת את המילה בקש הקביה להרגו, שנאמר ויהי בדרך במלון [וגו'] ויבקש המיתון (שמות כ כד). ישראל אם יבטלו את המילה אין העולם חרב מיד, לכך נאמר אם לא בריתי יומם ולילה: [ב] ד"א אם לא בריתי. ו) שאל אגריפס המלך את ר' אליעזר הגדול אמר לו ואם חביבה מילה לפני הקביה. למה לא כתובה בסתן תורה עם עשרת הדברות, הרי הזהיר על ע"א, ועל שבועת השם, ועל השבת, ועל כיבוד אב ואם, ועל הרוצח, ועל ניאוף, ועל גנבה, ועל עדות שקר, ועל חיסור, על כל אלו מזהיר, אבל על המילה לא הזהיר, אמר לו ר' אליעזר אתה אסרת לי שאתה יודע לקרות את התורה, והרי אין אתה יודע, אמרו לו מול והסתכל שער שלא נתן הקביה את התורה נתן להם את המילה, ומניין שנאמר בחדש השלישי וגו', ומשה עלה וגו', אתם ראייתם וגו', ועתה אם שמעו וגו', ושמרתם את בריתי (שמות יט א ב ג ד ה), זו ברית מילה, ז) וכן שנה ר' אליעזר ושמרתם את בריתי, זו ברית מילה, ורבי עקיבא אומר זו שבת, לכך נאמר אם לא בריתי יומם ולילה :

הערות ותקונים

אני מקדע את המים, שני אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי וגו' איהו ברית שהוא נוהג ביום ובלילה הוא אומר זו מילה שכל ישראל בשלו את המילה ארבעים שנה חוץ משבטו של לוי, ובספרי כהעלוך פסקא ס"ו איתא כי מולים היו כל העם היוצאים, ישראל לא היו מולים, ומי היה מל, שכשו של לוי, שנאמר ובריתך ינצורו (דברים לג). ועיין בחומ"ס יבמות ע"א ע"ב ד"ה מ"ט הביאו שמלו ולא פרעו ע"ש. ט) אמר להו' יהושע הנה ארון הברית ארון כל וגו', הלשון משובש ובעל עץ יוסף חיקן וכצ"ל באותה שעה כינס הקביה ששים רבוא בין שני בדי ארון אצל הלוים, שנאמר ויאמר יהושע אל בני ישראל נשו הנה, כדי שיראו מי הירדן ויברחו, שנאמר הירדן יסוב לאחור, אמר להם יהושע בואת חרעון כי אל חי בקרבכם וגו' הנה ארון ברית ארון כל וגו'. ו) שאל אגריפס המלך את ר' אליעזר הגדול. כחנחומא הנדמס מכבר לך אות כ' נמצא המאמר כסגנון אחר, ולבעל אג"ב ה' סקור אחר. ז) וכן שנה ר' אליעזר ושמרתם את בריתי זו ברכת המילה ור' עקיבא אומר זו שבת. מכילתא יתרו ס' דבחדש פ"ב פסוק ושמרתם את בריתי ושם הוא להסיר ר' אליעזר אומר זה ברית שבת ור"ע אומר זה ברית מילה.